

INŠTITÚT PRE SLOBODNÚ SPOLOČNOSŤ WORKING PAPER

JE V SOCIALIZME MOŽNÁ KALKULÁCIA?
KALKULAČNÁ DEBATA PO ŠESŤDESIATICH ROKOCH

Petra Orogványiová *

Working Paper No. 6
<http://www.isloboda.sk/files/wp06.pdf>

INŠTITÚT PRE SLOBODNÚ SPOLOČNOSŤ
Jégého 5, 821 08 Bratislava
september 2004

* Fakulta sociálných vied Univerzity Karlovy, Praha

Je v socializme možná kalkulácia ?
Kalkulačná debata po šesťdesiatich rokoch

Petra Orogványiová
Institút ekonomických štúdií, Fakulta sociálnych vied
Universita Karlova v Praze

29. mája 2005

Abstrakt

Diskusia o možnosti či nemožnosti kalkulácie za socializmu – kolektívneho vlastníctva výrobných prostriedkov – prebiehala medzi ekonómami od dvadsiatych rokov minulého storočia. V roku 1920 poukázal na problém kalkulácie v socializme Ludwig von Mises. Vo svojom článku *Economic Calculation in Socialist Commonwealth* presvedčivo dokázal, že socializmus nemôže ekonomicky normálne fungovať, pretože likviduje trh, čím bráni vzniku trhových cien, bez ktorých je nemožná akákoľvek ekonomická kalkulácia. Túto argumentáciu detailnejšie rozviedol v práci *Socializmus*, ktorú publikoval o 2 roky neskôr. V nasledujúcich rokoch sa rozpútala intenzívna diskusia o nemožnosti kalkulácie za socializmu. Práca skúma argumenty oboch strán. Zvlášť sa zameriava na prínosy Ludwiga von Misesa a Friedricha A. Hayeka k tejto téme. Ukazujeme tiež praktickú ekvivalentnosť medzi príspevkom Borisa Brutzkusa a Ludwiga von Misesa.

Jadrom Misesovho argumentu bolo na jednej strane poukázanie na nemožnosť sčítavania a porovnávaní heterogénnych množstiev medzi sebou a poukázanie na úlohu podnikateľa pri oceňovaní kapitálových statkov na strane druhej. Hayekov prínos vidíme v poukázaní na rozptýlenosť znalosti nutnej na centrálné plánovanie ekonomických aktivít. Zameriava sa tiež na námietky, ktoré boli proti týmto argumentom kladené zo strany neoklasických ekonómov, predovšetkým na návrh Oskara Langeho, podľa ktorého by bolo možné v socializme dosiahnuť optimálne množstvo výstupu simulujúc niektoré charakteristiky kapitalistickej ekonomiky. V závere poukážeme na to, že platnosť Misesových a Hayekových argumentov ostáva nespochybniteľná i dnes a že predstavujú zásadný prínos rakúskej školy ekonomickému mysleniu.

Kľúčové slová: socializmus, ekonomická kalkulácia, výrobné prostriedky

JEL Klasifikácia: P21, P26, B13, B14, B20, B53

Abstrakt

Since 1920s, a discussion concerning the possibility – or impossibility – of economic calculation under socialism was taking place among academic economists. In 1920 Ludwig von Mises pointed out the problem of calculation. In his article entitled Economic Calculation in Socialist Commonwealth he cogently proved that socialism cannot work properly, because it dismantles the market. Hence, it hampers the emergence of market prices without which economic calculation is not possible. This argument was developed two years later in his work Socialism. In years to come, a heated discussion about the impossibility of economic calculation under socialism took place. This work attempts to examine arguments of both the proponents and the opponents of socialist economic order. We focus mainly on contributions made by Ludwig von Mises and Friedrich A. von Hayek. We show the practical equivalence of Mises' and Boris Brutzkus' contributions.

The core of Mises' argument was the emphasis on the impossibility of adding and comparing heterogeneous quantities on the one hand, and the emphasis on the role of entrepreneur in appraising capital goods on the other hand. We see Hayek's contribution basically in having pointed out that the knowledge needed for central planning of economic activities is necessarily dispersed and decentralised. We discuss the objections raised by economists working in the neoclassical tradition, particularly the proposal by Oskar Lange, according to which the optimal quantity of output can be attained by simulating some of the characteristics of market economy. Finally we argue that validity of Mises' and Hayek's arguments cannot be denied even from today's perspective and that they represent a crucial contribution of the Austrian School to economic thought.

Keywords: Socialism, Economic Calculation, Factors of Production

JEL: P21, P26, B13, B14, B20, B53

Obsah

I	Úvod	5
II	Načrtnutie problému pred rokom 1920	7
1	Nicolaas G. Pierson	8
2	Vilfredo Pareto a Enrico Barone	9
3	Otto Neurath	11
4	Max Weber	11
III	Boris Brutzkus	13
5	Socializmus a ekonomický princíp	13
6	Práca ako miera hodnoty v socialistickej spoločnosti	15
6.1	Hodnota ľudského kapitálu	15
7	Pracovné náklady a trhovú cenu	16
8	Jednotný plán socialistickej ekonomiky	17
9	Bartrová versus socialistická ekonomika	18
10	Problém rozdeľovania v socializme	20
11	Psychologické aspekty v socialistickom ekonomickom systéme	21
12	Záver	22
IV	Ludwig von Mises	24
V	Debata	28

13	Matematické riešenie	29
13.1	Fred M. Taylor	29
13.2	Henry Dickinson	30
14	Friedrich von Hayek a vydanie <i>Collectivist Economic Planning</i>	32
14.1	Odmietnutie matematického riešenia	32
14.2	Maurice Dobb	35
14.3	Hayekov príspevok	36
15	Lionel Robbins	38
16	Oskar Lange	39
17	Odpoveď na Langeho – Hayek a Robbins	42
18	Abba Lerner	44
19	Evan Frank M. Durbin	46
20	Dickinsonov dynamický príspevok	47
VI	Problém znalosti	50
21	Využitie znalostí v spoločnosti	51
VII	Trh ako proces objavovania	53
22	Úloha podnikateľa	53
23	Podstata cien podľa Misesa	54
24	Čo s existujúcou kapitálovou štruktúrou?	55
VIII	Fiktívne víťazstvo trhového socializmu	56
25	Formálne ukončenie debaty	56
26	Langeho posledné slovo	56

IX	Don Lavoie a kritika štandardného pohľadu	58
X	Záver	60
27	Hayekov versus Misesov argument	60
28	Ekonomia informácií a rakúska škola	61
29	Záverečné poznámky	62

Táto práca je bakalárskou prácou odovzdanou v akademickom roku 2004/2005 Inštitútu ekonomických štúdií Fakulty sociálnych vied Univerzity Karlovej v Prahe.

Chcem poďakovať konzultantovi tejto práce, Martinovi Gregorovi, za cenné pripomienky, rady a kritiku. Všetky omyly a chyby však ostávajú moje vlastné.

Časť I

Úvod

Táto práca má za cieľ zmapovať veľkú debatu, ktorá po niekoľko desaťročí stála prakticky v centre záujmu akademických ekonómov. Táto debata sa týkala možnosti ekonomickej kalkulácie za celospoločenského vlastníctva výrobných prostriedkov - za socializmu.

Áká je motivácia pre napísanie takejto práce prakticky šesťdesiat rokov po faktickom ukončení tejto debaty a po tom, čo sa drvivá väčšina pokusov o nastolenie socializmu skončila kolapsom a tie ostávajúce balansujú na hraniciach úplnej chudoby a hladomoru? Nie je azda zjavné, že socializmus nemôže fungovať?

Tiež zastávame postoj, že socializmus nie je realizovateľný, avšak sa domnievame, že argumenty, ktoré toto tvrdenie podporujú sú komplikovanejšie než tie, s ktorými sa bežne stretávame pri laických rozhovoroch o prednostiach a chybách rozličných spoločenských usporiadaní.

Mohlo by sa zdať, že redukcia socializmu na ekonomicky nefunkčný systém je trochu obmedzujúca. Je pravdou, že socializmus mal aj ambície neekonomické - vytvorenie nového poriadku, v ktorom bude možná existencia ozajstnej slobody a rovnosti. Treba povedať, že týmito filozofickými otázkami sa v tejto práci nezaobráame a dovoľujeme si čitateľa odkázať na Mises [1922] (1981) pre sofistickovanú kritiku samotných cieľov socializmu. Na tomto mieste sa obmedzíme len na tvrdenie, že to, že socializmus nikde na svete neskončil vytvorením slobodnej a rovnej spoločnosti, ale spoločnosti útlaku, utrpenia a privilégií, nie je náhodným javom ale skôr nevyhnutným dôsledkom socialistického myšlienkového systému.

Berúc do úvahy ekonomický úpadok, chudobu, neslobodu a všeobecný rozklad, ku ktorým socializmus všade na svete viedol, motivácia pre túto prácu sa stáva zreteľnejšou. Je ňou výklad príčin, pre ktoré socializmus nefunguje a nemôže nikdy fungovať. A to, vzhľadom k relatívne malému podielu osôb, ktoré tieto príčiny chápu a doceňujú, je z nášho pohľadu dôležité.

Táto práca sa bude snažiť o dosiahnutie tohto cieľa predovšetkým dôsledným zmapovaním debaty o možnosti ekonomickej kalkulácii v socializme. Dôvod pre to je ten, že v priebehu tejto debaty padli v zásade všetky z vedeckého hľadiska relevantné argumenty - či už boli správne alebo nie. Niektoré z argumentov používaných v prospech socializmu sa možno budú čitateľovi javiť absurdné hneď na prvý pohľad, iné si však pre ukázanie svojej chybnosti

budú vyžadovať hlbšie zamyslenie - to nezriedka stihli urobiť už iní účastníci kalkulačnej debaty a ak nie, tak sa do nej púšťame sami.

Organizácia tejto práce je nasledovná. V Časti II sa zaoberáme skoršími formuláciami kalkulačného problému, zahŕňajúc príspevky Pareta, Baroneho či Maxa Webera. V Časti III diskutujeme príspevok ku kalkulačnej debate učený ruským ekonómom Borisom Brutzkusom. V Časti IV sa zasa venujeme príspevku Ludwiga von Misesa z roku 1920. Časť V mapuje priebeh celej spíšky textov a reakcií, ku ktorej debata viedla. Časti VI a VII ukazujú dva zásadné argumenty rozvíjané Ludwigom von Misesom a Friedrichom von Hayekom. Časť VIII ukazuje tradičný pohľad na záver kalkulačnej debaty, ktorý je kritizovaný z rakúskeho pohľadu v Časti IX. Časť X prácu uzatvára.

Časť II

Načrtnutie problému pred rokom 1920

Diskusii týkajúcej sa možnosti ekonomickej kalkulácie v socializme sa pred rokom 1920 dostalo relatívne málo pozornosti, nebola však úplne zanedbaná. V roku 1854 nemecký ekonóm zaoberajúci sa teóriou medzného úžitku H. H. Gossen [1854](1927) prehlásil, že iba súkromné vlastníctvo môže určiť množstvo výstupov, ktoré majú byť vyrobené pri danom množstve vstupov.

„Len prostredníctvom súkromného vlastníctva možno nájsť mieru, ktorou by sa určilo množstvo každej komodity, vhodné na vyrobenie. Z toho vyplýva, že centrálny orgán navrhovaný komunistami by skoro zistil, že jeho úloha rozdeľovania úloh a odmeňovania ďaleko presahuje ľudské možnosti.“ (Gossen [1854] (1927), citované v: Mises [1922] 1981, str. 135)

Niekoľko mysliteľov 19. storočia došlo k podobnému záveru. Walter Bagehot (1973) poukázal na to, že peňažná kalkulácia je nevyhnutná pri odhadovaní výrobných nákladov a nemôže chýbať v žiadnej komplexnej industrializovanej spoločnosti. Toto dokladal pozorovaniami o neschopnosti primitívnych divochov vykonávať kalkuláciu výnosov a nákladov. Svoje úvahy však jasne nesformuloval do názoru, že rozvinutá ekonomika bez trhu je v zásade nemožná, i keď túto myšlienku pravdepodobne za správnu považoval. Existovalo mnoho ďalších mysliteľov, ktorí priamo napadali otázku socialistického ekonomického usporiadania, ale bez načrtnutia problému kalkulácie. Wicksteed poukázal na problém odmeňovania jednotlivcov v socializme. Z jeho pojednania tohto problému je takmer zjavné, že sa myšlienkovito zaoberal aj problémom ekonomickej kalkulácie.

„Ak by verejné orgány boli jedinými zamestnávateľmi, na základe akého princípu by sa určili odmeny jednotlivých ekonomických aktérov? Je možné predstaviť si zariadenie, ktorým by sa určil medzný prínos každého z nich?“ (Wicksteed, [1910] 1933)

Vo svojej práci však od seba explicitne neoddelil otázku alokácie od otázky odmeňovania, pretože skúmal hypotetický trhový socializmus, v ktorom bol jeden podnik za druhým postupne prevzatý štátom.

Iní ekonómovia pristúpili k ekonomickým otázkam socializmu z iného uhla a poukazovali na to, že ak by mala socialistická spoločnosť fungovať, musela

by používať alokačný systém, podobný tomu trhovému. Socializmus by musel oceňovať výrobné prostriedky a bol by prinútený používať rentu, úrok a zisk, alebo aspoň im analogické účtovné nástroje. Takéto argumenty boli formulované ekonómami ako boli Wieser (1899), Böhm-Bawerk (1959), Pareto (1899) a Barone (1908).

1 Nicolaas G. Pierson

V roku 1902 dánsky ekonóm N.G. Pierson (1902) vo svojom článku načrtol cenový problém, ktorý by socialistická spoločnosť musela skôr či neskôr riešiť.

„Praktický problém hodnoty, ktorý je automaticky riešený [trhom](...) by nezaničil ak by jeho automatické riešenie bolo učené nemožným; naopak, pretrval by vo svojej úplnosti.“ (Pierson [1902] 1935)

Po poukázaní na to, že samostatné socialistické štáty by museli svoje vzájomné obchody regulovať pomocou peňažných cien, Pierson argumentuje, že socialistická spoločnosť by nebola schopná vypočítať zisk pretože by nemala žiadnu jednotku na vykonanie funkcií, inak vykonávaných cenami. Spoločnosť by napríklad nebola schopná ku koncu roka určiť či ona alebo nejaká jej časť vyrobila zisk alebo stratu počas tohto obdobia. Načrtnúť zoznam všetkého tovaru v dvoch rôznych obdobiach v čase by taktiež nepostačovalo, pretože všetok tento tovar by musel byť vyjadrený v tých istých jednotkách hodnoty.

Pierson taktiež skúmal možnosti akými by vedenie socialistickej spoločnosti mohlo prerozdeľovať spotrebný tovar, vrátane systému pracovných kupónov a ukázal, že opätovný vznik istej formy obchodovania by bol neodvratný. Vysvetľuje, že:

„Princíp obchodu a zisku, ktorý by sa takáto spoločnosť márne pokúšala odstrániť, by prišiel opäť do popredia. (...) Fenomén hodnoty nemožno odstrániť o nič viac než gravitačný zákon. To, čo je vzácné a užitočné má hodnotu (...) odstrániť tento fakt je mimo možnosti človeka.“ (Pierson [1902] 1935, str. 75)

Všetky dôležité body načrtnuté Piersonom týkajúce sa problému ekonomickej kalkulácie môžeme zhrnúť nasledovne:

1. Spoločnosť čelí špecifickým ekonomickým problémom, ktoré nemôžu byť redukované na problémy technologické.
2. Tieto problémy v socialistickej spoločnosti nezmiznú, ale súčasné riešenie pre ne – trh výrobných prostriedkov - zmizne. Socializmus bude teda musieť nájsť alternatívne riešenie.

3. V každom takomto riešení musí byť možné porovnávať všetky tovary a služby na základe miery hodnoty pracujúcej s rovnakými jednotkami.

4. Okrem trhových cien nie je možné také jednotky nájsť. Preto socializmus nemôže fungovať.

Ako Mises neskôr poznamenal, „Pierson si jasne uvedomil všetky aspekty tohto problému už v roku 1902.“ (Mises 1981, str. 117) Nanešťastie sa Piersonov prístup obmedzil len na poukázanie na nedostatky socialistickej ekonomickej teórie.

Je však zrejmé, že si ich dôležitosť sám úplne neuvedomoval tak, ako to tvrdil Mises. Taktiež od seba často nedokázal oddeliť otázky alokácie a odmeňovania, i keď jasne chápal, že je možné vykonávať príliš nákladné činnosti, stavať budovy na zlých miestach a projektovať ich nevhodne k ich účelom a že to nie je len problém technologický, ale najmä problém hodnoty. Piersonov neustály dôraz na potrebnosť oceňovania sa môže zdať modernému čitateľovi zbytočný. Je ale dôležité si uvedomiť, že v roku 1902, každý aktívny socialista alebo kritik socializmu vedel takmer naspamäť tú známu oslavovanú pasáž z Anti Dühring, v ktorej Engels vysvetľuje, ako veľmi jednoducho by bolo možné organizovať socialistickú výrobu.

„Spoločnosť by jednoducho vypočítala, koľko hodín práce je obsiahnutých v parnom stroji, bušli obilia z poslednej úrody alebo v sto štvorcových jardoch látky určitej kvality (...) spoločnosť nebude výrobkom prisudzovať hodnotu. Nebude opakovať jednoduchú pravdu, že sto štvorcových jardov látky si vyžadovali na svoju výrobu povedzme tisíc hodín práce v tkáčovni nezmyselným spôsobom – že látka má hodnotu tisíc hodín práce. Je pravdou, že stále bude pre spoločnosť potrebné vedieť, aké množstvo práce si každý výrobok vyžaduje na svoje zhotovenie. Bude musieť vypracovať výrobný plán, zodpovedajúci výrobným prostriedkom a zahŕňajúci obzvlášť výkon práce. Užitočnosť každého výrobku, porovnaná s inými, a množstvo práce potrebnej na jeho výrobu určia plán. Ľud bude schopný všetko jednoducho riadiť a to aj bez použitia toľko vychvaľovaného pojmu hodnoty.“ (Engels 1962, str. 424-425)

2 Vilfredo Pareto a Enrico Barone

Dva roky po Piersonovom článku pokračoval Maurice Bourguin (1933) v kritike socialistickej ekonómie. V roku 1908 sa taliansky ekonóm Enrico Barone (1908) pokúsil o matematické pojednanie tohto problému s nadviazaním na Vilfreda Pareta (1899), ktorý sa touto problematikou zaoberal už

skôr. Barone tvrdil, že aspoň v princípe by si socialistická ekonomika mala počínať rovnako dobre ako kapitalistická a že na ceny by sa malo pozerieť ako na riešenie sústavy rovníc vedúcich k všeobecnej rovnováhe bez ohľadu na to či bude vyriešená štátom alebo trhom.

Prínosy Pareta a Baroneho boli neskôr chybné interpretované. Pareto, rovnako ako jeho nasledovník Barone, vyjadrili svoje myšlienky v matematických rovniciach – založených na Walrasových podmienkach všeobecnej rovnováhy. Zámerom ich argumentov bolo poukázať na to, že hypotetická socialistická ekonomika by sa prispôbila modelu podobnému tomu, ktorý nachádzame v trhovej ekonomike. Pareto ani Barone sa ale nikdy jasne nevyjadrili k tomu, či by socializmus bol prakticky uskutočniteľný. Z ich slov by sa však dalo usudzovať skôr odmietavé stanovisko.

„Z toho čo sme doposiaľ videli a ukázali, je zjavné, ako nerealistické sú tie doktríny, ktoré si predstavujú, že výroba v kolektivistickom systéme by bola riadená výrazne inak ako výroba anarchistická.“ (Barone (1908) citované v: Hoff 1981, str. 223)

Vo svojich prácach rozhodne uviedli, že funkcia cenového systému nemôže byť nikdy nahradená riešením sústavy rovníc. Tieto sústavy rovníc len opisujú smerovania trhových cien, nemôžu však byť odvodené nezávisle od už existujúcich trhových cien a nemôžu ich nahrádzať.

„Mnohí z tých, ktorí kritizovali kolektivismus, váhali argumentovať praktickými ťažkosťami, ktoré by nastali, ak by sme chceli skutočne takéto ekvivalencie zapísať. Zdá sa ale, že úplne nepochopili aké veľké tieto ťažkosti sú; či to, že ide skôr o apriórnu nemožnosť riešenia takýchto rovníc.“ (Barone (1908) citované v: Hoff 1981, str. 223)

Po Misesovom načrtnutí problému kalkulácie v socializme sa bralo ako samozrejmé, že jeho názor bol už v predstihu vyvrátený Baronem, ktorý ukázal, že socialistická spoločnosť nepochybne môže alokovať svoje zdroje prostredníctvom riešenia sústavy rovníc všeobecnej rovnováhy. Baroneho prínos sa tak považoval za definitívny dôkaz uskutočniteľnosti socializmu. Tento názor šíril predovšetkým Oscar Lange a Joseph Schumpeter a stal sa súčasťou fiktívneho konsenzu o debate o ekonomickej kalkulácii.

3 Otto Neurath

Ďalším ekonómom zaoberajúcim sa týmto problémom bol Otto Neurath¹ (1919), ktorý zastával názor, že v socialistickej spoločnosti by bolo možné riadiť ekonomiku bez peňazí.

„Socializmus znamená cestu nepeňažnej ekonomiky.“ (Neurath 1919, citované v: Mises [1922] 1981, str. 104)

Zaoberal sa taktiež otázkou, či by si socialistická ekonomika skutočne počínala lepšie ako kapitalistická. Neurath počas Prvej svetovej vojny pozoroval, že vojnové riadenie európskych ekonomík udržiavalo vysokú zamestnanosť a eliminovalo hospodárske cykly. To prisudzoval faktu, že vo vojnovom stave sa štát nesnažil o zisk a efektívne riadil prerozdelenie zdrojov a produkciu pre vojnové účely. Na základe toho si myslel, že obdobné riadenie ekonomiky by bolo prospešné aj v mierových časoch. Neurath veril, že snaha o peňažnú kalkuláciu v centrálne plánovanej spoločnosti by učinila ekonomické plánovanie nevedeckým. N. Bucharin sa taktiež postavil na stranu nepeňažnej ekonomiky, keď tvrdil, že:

„Takisto je potrebná presná evidencia spravodlivého rozdelenia týchto výrobkov [spotrebných statkov] medzi obyvateľstvo. (...) Centrálny štatistický úrad vypočíta, koľko topánok, nohavíc, košiel atď. bude vyrobených v priebehu roka. Hotové výrobky budú doručené do skladov vytvorených spoločnosťou, v ktorých budú rozdelené medzi súdruhov.“ (Bucharin 1918, citované v: Hoff 1981, str. 53)

Ďalšími ekonómami podporujúcimi túto myšlienku boli Otto Bauer (1919) a Emil Lederer. Aj keď neboli presvedčení o správnosti eliminácie peňazí v ekonomike, domnievali sa, že socialistická ekonomika by bola výkonnejšia a efektívnejšia.

4 Max Weber

Nemecký sociológ Max Weber ([1920] 1964) predložil svoje argumenty proti nepeňažnej ekonomike v roku 1920 a reagoval špeciálne na Otta Neuratha. Ten tvrdil, že nepeňažná kalkulácia by bola možná, že trhové ceny sú arbitrárne a nič objektívne nemerajú. Weber naopak tvrdil, že:

¹Otto Neurath spolu s Misesom navštevoval známe ekonomické semináre Eugena von Böhm-Bawerka. Bol to práve on na koho Mises vo svojich prácach o socializme predovšetkým reagoval.

„[T]reba uvážiť to, že udržanie istej hustoty zaľudnenia v danej oblasti je možné len vďaka správnej kalkulácii. Ak je toto pravdou, tak miera socializmu by bola obmedzená nevyhnutnosťou udržiavania efektívneho cenového systému.“ (Weber [1920]1964, str. 207)

Weber priznáva, že nepenažná kalkulácia môže byť racionálna len za veľmi jednoduchých podmienok. „[I]ba vtedy, ak si situácia nevyžaduje presný odhad a porovnanie úžitku z alokácie dostupných zdrojov do veľkého množstva heterogénnych spôsobov využitia.“ (Weber [1920]1964, str. 188)

Racionálna kalkulácia vyššej komplexnosti vyžaduje peňažné ceny. „Fiktívne ceny, ktoré sa nezhodujú s trhovými cenami, sú zbytočné.“ (Weber 1964, str. 194) Kalkulácia na jednoduchej úrovni funguje tam, kde sú porovnávané rôzne produkčné postupy k výrobe rovnakého finálneho produktu, alebo kde dané vstupy môžu byť použité k produkcii rôznych produktov.

„Vážnejšie problémy kalkulácie nastanú vtedy, ak začneme porovnávať rozdielne spôsoby výroby, ich možné využitia a kvalitatívne rozdielne finálne výrobky. (...) [P]orovnanie rozdielnych druhov výrobných prostriedkov pracujúcich s rozdielnym využitím základných surovín a rozdielnymi spôsobmi ich spracovania sa dnes vykonáva prostredníctvom kalkulácie a porovnania ziskovosti vyjadrenej v peniazoch. Na druhej strane, čo sa týka kalkulácie vo fyzických jednotkách, táto by so sebou niesla vážne problémy, pre ktoré niet objektívneho riešenia.“ (Weber [1920]1964, str. 203-204)

„Nijaké technické vymoženosti nemôžu učiniť funkčnou nepenažnú kalkuláciu,“ tvrdí Weber. „Skutočne presné účtovníctvo“ je v nepenažnej ekonomike „principiálne nemožné.“ (Weber [1920]1964)

Skutočným problémom je problém imputácie a teda priradovanie hodnôt produkčným faktorom. Každý nepenažný systém kalkulácie by musel vytvoriť „indexy hodnoty“, ktoré by nahradili úlohy trhových cien. Vytvorenie takýchto indexov však nie je možné:

„Nič sa nezíska tým, že povieme, že ak by aj nepenažná kalkulácia nebola možná, vhodná účtovná technika by sa objavila alebo vynašla. Tento problém je zásadný pre každý pokus o úplnú socializáciu. Nemožno hovoriť o nijakom druhu ‘racionálne plánovanej ekonomiky,’ ak sme v tomto dôležitom bode nenašli nijaký spôsob, ako vytvoriť racionálny plán.“ (Weber [1920]1964, str. 205)

Časť III

Boris Brutzkus

Často sa stáva, že kľúčový objav sa podarí nezávisle a simultánne viacerým jednotlivcom. To sa v roku 1920 podarilo Borisovi Brutzkusovi a Ludwigovi von Misesovi, keď obidvaja nezávisle od seba podali rozhodujúci argument k debate o ekonomickej kalkulácii. K tejto dvojici sa radí aj už spomínaný Max Weber.

Boris Brutzkus bol profesorom poľnohospodárskej ekonómie v Petrohrade od roku 1907 do roku 1922. Vo svojej knihe [1937] podal vyčerpávajúci a osvetľujúci výklad tendencií, ktoré viedli k Veľkej októbrovej socialistickej revolúcii. Od začiatku nového režimu sa zanielene zaujímal štúdiom úloh, ktoré si jej predstavitelia predsavzali. V roku 1920 vydal svoj prehľad ekonomických problémov socializmu, ktorý sa nám dnes môže javiť ako pozoruhodný.

„Ak toto niekto číta dnes, vo svetle ruského vývoja a diskusií o probléme kolektivistického plánovania, tak musí byť uveličený neobyčajnou jasnosťou, s akou v tak skorom čase autor uchoпил tie skutočne hlavné problémy. Spolu s prácami profesora L. Misesa a Maxa Webera, ktoré sa v Nemecku objavili len o pár mesiacov neskôr, táto kniha musí byť vnímaná ako jedna z hlavných štúdií, ktoré podnietili moderné diskusie o ekonomických problémoch socializmu.“ (Hayek, in: Brutzkus [1937]1981, str. IX-X)

Nejaký čas po publikácii svojej kritiky bolo Borisovi Brutzkusovi povolené zostať v krajine a v roku 1922 ešte pôsobil ako predseda poľnohospodárskej plánovacej komisie v Petrohrade. Ku koncu roka bol však prinútený opustiť Sovietsky zväz usadil sa v Nemecku a desať rokov pôsobil ako profesor na Ruskom výskumnom inštitúte v Berlíne.

Brutzkus prezentoval svoje myšlienky prvýkrát na prednáškach v auguste roku 1920 v Petrohrade. Boli rozčlenené do desiatich hlavných častí.

5 Socializmus a ekonomický princíp

Charakteristikou ekonomickej aktivity, ktorá ju odlišuje od iných aktivít je to, že jej výsledky by mali zodpovedať nákladom, ktoré boli vynaložené na ich dosiahnutie. Spôsob, akým sa toto realizuje v barterovej ekonomike, je zrejmý.

V kapitalistickej spoločnosti podnikateľ využíva prácu ľudí a kapitál. Tieto výrobné faktory majú trhovú cenu rovnako ako výstup, ktorý produkujú. Ak cena výstupu nepokrýva produkčné náklady, podnikateľ stráca moc disponovať týmito produkčnými faktormi a je neúprosne vytlačený z podnikania. Na druhej strane však kapitalizmus neodmieňa nikoho tak veľkoryso ako podnikateľa, ktorý je úspešne schopný kombinovať produkčné faktory. Teda v kapitalistickej spoločnosti je podnikateľovou úlohou sústavná námaha a snaha. Plody jeho šikovnosti sa potom prenášajú i na ostatných jednotlivcov, ktorí sa zúčastňujú na výrobe, napríklad prostredníctvom zmeny reálnych miezd.

Môžeme teda tvrdiť, že v kapitalistickej spoločnosti ekonomický princíp nachádza svoju realizáciu. Nachádza ju však aj v socialistickej spoločnosti?

V tomto type spoločenského zriadenia nenachádzame podnikateľov, ktorých by ekonomické motívy nútili k správnym rozhodnutiam a snahám o úspešnú výrobu. Riaditelia socialistických závodov nezískavajú žiaden materiálny zisk ak je ich riadenie úspešné, takisto ako netrpia v prípade, že je ich riadenie neúspešné. Navyše, bez možnosti správnej kalkulácie je takmer nemožné ich kontrolovať.

„V prípade každého socialistického hospodárenia, riziko je prenesené z jeho členov na spoločnosť ako celok.“ (Brutzkus [1937] 1981, str. 11)

Ak si podnikateľ v kapitalizme nevedie účtovníctvo, vedome so svojím podnikaním hazarduje. Spoločnosť mu spĺňa jeho požiadavky za určitú cenu, rovnako ako od neho za určitú cenu statky nakupuje. A ako by povedal Puškin, „neunikne rozsudku sveta.“ Za svoje chyby zaplatí svojím majetkom a sociálnym postavením.

V socialistickej spoločnosti tomu tak nie je. Riaditelia veľkých závodov, ktorých riadeniu chýba správna kalkulácia, však aj naďalej vedú bezproblémový život, bez ohľadu na to aké veľké škody vznikli iracionálnou alokáciou výrobných faktorov.

„Takýto podnik bude ako chorý prvok economickej organizácie a ak aj choroba nie je objavená, to ju nečiní menej nebezpečnou. Rovnako ako v živom organizme nie je o nič nebezpečnejšia rana, ktorá nespôsobuje nijakú bolesť. Niet väčšej hrozby pre socialistickú spoločnosť než atrofovanie economickej kalkulácie, pretože toto môže byť nasledované len dezorganizáciou celého economickeho systému.“ (Brutzkus [1937] 1981, str. 12)

Brutzkus teda vyvodzuje, že:

„Ekonomická kalkulácia má v socialistickej spoločnosti oveľa

väčší význam než v spoločnosti kapitalistickej.“ (Brutzkus [1937] 1981, str. 11)

„Je síce pravdou, že mlieko sa nadojí, chlieb sa upečie, nákladné auto sa opraví a uhlie sa odvezie, ale nikto nevie povedať, koľko nás to stojí. Tento fakt neodvratne vedie ekonomický systém do katastrofy a táto katastrofa už nastáva.“ (Brutzkus [1937] 1981, str. 13)

6 Práca ako miera hodnoty v socialistickej spoločnosti

Obnova slobodného trhu a kalkulácia rentability založená na dátach, ktoré poskytuje trh predstavovali podľa Brutzkusa východisko z nepriaznivého ekonomického vývoja. Ekonómovia S. Strumilin a E. Varga navrhovali, aby socializmus našiel jednotku, pomocou ktorej by ohodnocoval činnosť svojich jednotlivých elementov.

„Bez hodnotenia, žiadne racionálne ekonomické chovanie nie je možné, bez ohľadu na druh ekonomického systému.“ (Brutzkus [1937] 1981, str. 15)

Na základe princípov marxizmu sa Varga a Strumilin zhodli na tom, že práca ma slúžiť ako miera hodnoty.

Brutzkus vo svojej prednáške zisťoval do akej miery by práca ako miera hodnoty mohla slúžiť v socialistickej spoločnosti. Jedným z dôležitých argumentov bolo, že ani socialistická spoločnosť nemôže prehliadať tak podstatnú vlastnosť práce, akou je jej produktivita. Je nemožné merať prácu len časom, ktorý robotník strávil v dielni či továrni. Preto jednotkou hodnoty nemôže byť len čas strávený v práci, pracovný deň, ale pracovný deň danej produktivity. Produktivita je vyjadrená ako určité množstvo produktov vyrobených robotníkom. Takýmto spôsobom ale nie je možné porovnávať a ohodnocovať všetky druhy práce, preto je potrebné určiť primeraný pracovný deň pre každý druh práce a špecializácie.

6.1 Hodnota ľudského kapitálu

Ale aj v rámci jednej špecializácie nájdeme pracovníkov rôznej kvality. Popri nekvalifikovanej práci existuje aj práca, ktorá je závislá na dlhoročných skúsenostiach a školeniach. Je rozumné aby sme takúto prácu hodnotili podľa rovnakej miery ako prácu nekvalifikovanú? Dokonca aj Marx poukazoval na to,

že časová jednotka nekvalifikovanej práce sa môže považovať za rovnú kvalifikovanej práci len ak sa vynásobí určitým koeficientom. Ako sa však tento koeficient určí?

Navrhnutým riešením tohto problému bolo to, aby sa náklady na vzdelanie kvalifikovaného pracovníka porovnávali s nákladmi na zaškolenie nekvalifikovaného pracovníka. To by ale bolo problematické. Čo ak kvalifikácia toho-ktorého pracovníka bola výsledkom vrodeného daru či talentu? V takomto prípade by bola navrhnutá metóda nepoužiteľná. Je jasné, že by hodnota koeficientu v tomto prípade bola hypotetická alebo dokonca úplne arbitrárna. Je potrebné upozorniť, že aj keby bola navrhnutá metóda použiteľná, neodrážala by produktivitu práce, len náklady na daný druh zaškolenia.

„Tam, kde sa nachádzajú rozdielne kombinácie druhov a kvalít práce v rámci rozdielnych postupov, vyrábajúcich tú istú komoditu. Ale presne v týchto prípadoch by hypotetický charakter metódy, ktorou by sme skúsili redukovať rozdielne druhy a kvality práce na jednu pracovnú jednotku, zlyhal.“ (Brutzkus [1937] 1981, str. 20)

7 Pracovné náklady a trhová cena

V tejto prednáške Brutzkus poukazuje na to, že v socializme stojí proti cenám výrobných faktorov cena produktu, ktorá má zodpovedať hodnote statku, pričom tá je v duchu marxistickej ekonómie určená prácou. Ide teda o veličinu, ktorá bola z týchto nákladov odvodená. V trhovej ekonomike sú ceny určené na trhu podľa ponuky a dopytu a podľa toho aké potreby uspokojujú. V socializme, kde sú ceny odvodzované od výrobných nákladov sa teda stráca mechanizmus na porovnávanie nákladov a cien.

Brutzkus argumentuje, že s marginalistickou revolúciou dospela ekonómia k poznaniu, že hodnota statkov je hodnotou subjektívnou, nezávislou od nákladov či práce vynaloženej na výrobu.

„Nielen rentiér, ako by iste aj Bucharin uznal, ale aj proletár uspokojuje svoje požiadavky užívajúc trhové ceny. Ak nájde na trhu teplý zvrchník vedľa najjemnejšej bruselskej čipky, ani proletára nebude zaujímať, koľko práce bolo použitej na výrobu zvrchníka či čipky. Naopak, do úvahy vezme len urgentnosť svojich potrieb.“ (Brutzkus [1937] 1981, str. 25)

Keďže v socialistickej ekonomike nie je možné porovnávať výnosy a náklady príležitosti pri výrobných procesoch a určiť čo je a čo nie je rentabilné, nie je možné zodpovedať otázku, čo vyrábať a čo nevyrábať. Nie je možné

len na základe vynaloženej práce určiť či nejaká aktivita je ekonomická alebo neekonomická.²

Brutzkus ďalej polemizuje so Strumilinom, ktorý navrhoval, aby práca vynaložená na výrobu výstupu bola v súlade s jeho úžitkom. Vidíme, že išlo o snahu rekonštruovať v socializme rovnaký mechanizmus, aký funguje v kapitalizme. Strumilinovo formulovanie problému bolo správne, avšak ten nemal riešenie. Čo on nazýval hodnotou, sa v ekonómii nazýva náklady a jeho úžitok je v skutočnosti hodnota.

8 Jednotný plán socialistickej ekonomiky

Jednotný plán socialistického ekonomického systému je ústrednou myšlienkou marxistickej ekonómie. S jeho pomocou socializmus sľubuje využívanie najrozvinutejších spôsobov výroby kapitalizmu a najlepších výrobných faktorov a dosiahnutie najvyššieho stupňa efektivity. Taktiež sa pomocou jednotného plánu pokúša o harmóniu medzi výrobou a potrebami spoločnosti, čo je podľa socialistických ekonómov mimo dosahu kapitalizmu. Marxizmus opakovane kritizuje kapitalistickú anarchiu výroby a sľubuje prekonanie tohto stavu a jeho nahradenie novou, dokonalejšou organizáciou výroby.³

Kapitalistická spoločnosť je však podľa Brutzkusa výtvarom prirodzeného procesu evolúcie. O anarchii kapitalizmu môžeme hovoriť ako o absencii autority, ktorá kontroluje sociálne vzťahy. To však neznamená, že by tieto vzťahy boli v chaotickom usporiadaní. Aj kapitalizmus má regulačné sily, ktoré pracujú prehľadne a účinne. Kapitalistická výroba je totiž kontrolovaná cenami na trhu.

Kapitalizmus je režim slobodnej súťaže, ktorá sa nachádza rovnako na trhu spotrebných statkov ako na trhu výrobných faktorov. Slobodná súťaž spotrebiteľov a výrobcov určuje cenu na úrovni, v ktorej sú ponuka a dopyt v rovnováhe. Táto cena predstavuje podľa Brutzkusovho názoru medznú užitočnosť, ktorú ekonomické statky majú pre spoločnosť ako celok. Je definovaná ako subjektívne ohodnotenie a kúpna sila všetkých členov spoločnosti a reaguje veľmi citlivo na všetky zmeny v ponuke alebo dopyte.

²Brutzkus tvrdil, že podobná otázka sa môže týkať zahraničného obchodu. Čo sa má kupovať v zahraničí? Aký mechanizmus použije naša komisia pre zahraničný obchod na zistenie potrieb krajiny? Ako bude vedieť, či cena niektorej komodity bude pre zahraničie prijateľná alebo nie?

³„Takže Čajanov je presvedčený, že príde čas, kedy ekonomická Riadiaca komisia bude schopná povedať, koľko mlieka, obilia a bravčoviny socialistický štát potrebuje a koľko môže byť minuté na výrobu každej z týchto komodít, tak aby štát, spoliehajúci sa na túto informáciu, mal jasné údaje, s ktorými by mohol efektívne riadiť štátne vlastníctvo.“(Brutzkus 1981, str. 31)

Napriek tomu, že kapitalizmus nedisponuje žiadnym plánom, vyššie opísaný mechanizmus funguje efektívne a uspokojuje potreby členov spoločnosti.

Dôvod, ktorý viedol Marxa k popreniu schopnosti trhu regulovať výrobu videl Brutzkus v existencii hospodárskych kríz.

Systém regulovania výroby navrhnutý vo vedeckom socializme nemá nič spoločné s regulovaním výroby v kapitalizme. Jednotný plán socialistického zriadenia nie je sumou jednotlivých výrobných plánov, ktoré sú vypracované jednotlivými kapitalistickými závodmi, ale stojí na úplne iných základoch. Rozhodovanie je sústredené v špeciálnych orgánoch, ktoré konajú v súlade s jednotným plánom štátu. Všetky socialistické závody vyrábajú pre spoločný „stock pot“, z ktorého sú taktiež zásobované. Spotrebné statky a výrobné faktory sú alokované v socialistickom štáte bez predaja či nákupu.

9 Bartrová versus socialistická ekonomika

„Nie nadarmo všetci ruskí študenti socialistického ekonomického systému, akými boli Bucharin, Čajanov a Larin, v ňom našli prvky nepeňažnej ekonomiky.“ (Brutzkus [1937] 1981, str. 36)

Porovnanie socialistickej a jednoduchej bartrovej ekonomiky by mohlo podľa Brutzkusa prispieť k riešeniu problému regulácie v socialistickom ekonomickom systéme, ak by tieto dva ekonomické systémy boli porovnateľné vo veľkosti. V prípade poľnohospodárskej komunity, organizácia výroby môže byť riadená dostatočne inteligentným poľnohospodárom. Existuje však porovnateľne inteligentná skupina jednotlivcov schopná riadiť ekonomický život čo by len malej krajiny?

„V týchto prípadoch sa rozdiel miery stáva rozdielom druhu.“ (Brutzkus [1937] 1981, str. 37)

„Socializmus je správne vedenie účtov“, tak znel slogan socialistického štátu.

Keďže v socialistickom štáte neexistuje mechanizmus trhových cien, musí socializmus disponovať obrovským a dokonalým štatistickým aparátom, ktorý je schopný do svojich výpočtov zahrnúť každý aspekt spoločenského života a ktorý dokáže fungovať prispôsobivo a neprerušene, tak aby bol schopný reagovať na každú zmenu v spoločenskom živote.

Brutzkus videl jadro načrtnutého problému v otázke, či je možné určiť ľudské potreby po ekonomických statkoch a priori. Aké údaje sú k dispozícii pre nájdenie takéhoto výsledku, ak neexistuje trh, na ktorom by spotrebitelia mohli vyjadriť intenzitu svojich požiadaviek?

Brutskus došiel k záveru, že socialistický štát ani s pomocou vedeckých teórií či vynikajúcich štatistických aparátov nie je schopný merať potreby svojich obyvateľov alebo zredukovať tieto potreby na jednu úroveň. Z tohto dôvodu nie je schopný riadiť výrobu tak, ako je to potrebné. Najslabší bod socialistického ekonomického systému vidí v snahe socialistického štátu koncentrovať všetky funkcie distribúcie do rúk svojej byrokracie.

V kapitalizme totiž každý podnik musí bojovať o svoju existenciu a každý podnik si sám zaobstaráva všetky potrebné výrobné faktory.

Brutskus tvrdil, že v socializme to funguje inak, pretože tu neexistuje prepojenie medzi rentabilitou výroby a dostupnosťou zdrojov na jej zachovanie. V socializme naopak prebiehajú dva procesy. Po prvé, výrobky jednotlivých závodov sú zhromažďované v spoločnom „stock pot“ po druhé, závody zo „stock pot“ dostávajú faktory pre ďalšiu výrobu. V socializme alokácia statkov nezávisí na sérii nákupov a predajov. Ak by aj štát navrhol, aby sa prepojenosť týchto dvoch procesov zachovala, stále by to nebolo možné uskutočniť. Dôvodom je to, že v socializme neexistuje všeobecná miera hodnoty.

„Predpokladajme, že sovietske družstvo prispelo takým a takým množstvom mlieka, toľkými a toľkými kilogramami mäsa a toľkými a toľkými bušlami zrna. Koľko kilogramov najkvalitnejšieho semena, umelého hnojiva, krmiva, koľko plemenného dobytká, koľko šiat, koľko nafty si môže družstvo pýtať za svoje produkty? Pokus, učený naším váženým odborníkom na poľnohospodársku organizáciu A.V. Čajanovom, zlyhal. Toto nie je len náš názor, ale i názor marxistov. Tento pokus zlyhal, pretože – ako sme vysvetlili už skôr – v spoločnosti bez trhov ide o neriešiteľný problém.“ (Brutskus [1937] 1981, str. 46)

Ak by sa aj štát zaviazal riadiť alokáciu podľa princípu, že to čo závod dostane závisí na jeho produktivite a podstúpil by namáhavé skúmanie všetkých závodov, stále nebude schopný objektívne rozhodnúť, ako ktorý závod ohodnotí. V dlhom období to bude závisieť na subjektívnom ohodnotení úradníkov. A to spôsobí, že ekonomický život bude ovplyvňovaný rôznymi politickými faktormi. Ide o vplyv, ktorý je – viac ako v ktoromkoľvek inom spoločenskom zriadení – zreteľnejší v socialistickom štáte, kde politická a ekonomická moc sú jedno. Je teda možné, že socialistický štát bude mrhať svoje ekonomické zdroje na závody, ktoré nemajú žiadne ekonomické odôvodnenie, ale ktoré sú podporované vládou z politických dôvodov. Dokonca aj keď sa nejaký závod osvedčí ako rentabilný, neznamená to ešte, že jeho ďalší rozvoj je zaručený.

Ďalším problémom je boj samotných závodov medzi sebou o zdroje.⁴ Všetky tieto fakty sú v rozpore so situáciou v kapitalizme, kde súťaž prebieha na základe trhových cien.

„Z tohto dôvodu si vitalitu zachovali len tie podniky v Sovietskej republike, ktoré, aj napriek silnému odporu úradov zostávali v kontakte so slobodným trhom a získavali zásoby na vlastný účet, bez toho, aby sa spoliehali na priazeň plánovacej komisie. Navyiac, tie podniky, ktoré neboli napojené na štátne zásobovanie zo spoločného, priniesli oveľa väčšie výnosy, než tie, ktoré existovali len na účet štátu.“ (Brutzkus [1937] 1981, str. 48)

Brutzkus uzatvára svoju kapitolu o jednotnom pláne záverom, že je zrejme, že ekonomicky systém, ktorý nemá žiaden mechanizmus pre koordinovanie výroby s potrebami spoločnosti nemôže byť udržateľný.

“Socializmus prekonáva ‘anarchiu kapitalistickej výroby’ tým, že je nahrádza ‘superanarchiou,’ v porovnaní s ktorou kapitalizmus predstavuje obrázok dokonalej harmónie. Tu by sme mohli celý problém uzavrieť, ak by marxizmus bol len vedeckou teóriou.” (Brutzkus [1937] 1981, str. 49)

10 Problém rozdeľovania v socializme

„Socialista bude celkom isto tvrdiť, že problém rozdeľovania sa stáva skutočným len v systéme, v ktorom si majetné triedy privlastňujú, vo forme úrokov a ziskov, výsledky práce iných ľudí. Bude tvrdiť, že takýto problém v socializme nemôže nastať.“ (Brutzkus [1937] 1981, str. 51)

Je v socializme možné, aby každý pracovník dostal hodnotu statkov, ktoré vyrobil, bez ohľadu na to aký kapitál alebo prírodné zdroje boli v procese výroby použité? Neviedlo by to k sociálnej nespravodlivosti?⁵

Pôvodne sa komunizmus riadil heslom: “Každý podľa svojich schopností, každému podľa jeho potrieb.” Štát si však čoskoro uvedomil dopad, ktorý to

⁴V tomto bode si nejjeden čitateľ povšimol podobnosť Brutzkusových úvah s analýzou socializmu Lubomíra Mlčocha. Viz napr. Mlčoch (1992)

⁵Predpokladajme, že socialistická spoločnosť pošle dve skupiny robotníkov do baní. Obidve skupiny pracujú rovnako tvrdo a obidve vyťažia rovnaké množstvo kovu. Z týchto kovov je však jeden železo a jeden platina a aj v socializme sa platina cení viac ako železo. Bude teda každá skupina robotníkov ocenená podľa hodnoty statkov, ktoré vyrobila alebo nie?

malo na intenzitu práce a musel zaviesť mzdový systém, ktorého cieľom bolo udržiavať určitú proporciu medzi prácou a odmenou za ňu.

Ak však socializmus chcel rozlišovať medzi mzdami, potom toto muselo byť založené na produktivite práce, ktorá je určená intenzitou a zručnosťou, nie exogénnymi podmienkami, ako sú prírodné podmienky a množstvo kapitálu. Oddelenie produktivity práce a produktivity kapitálu je nutné i za socializmu a nemôže byť ignorované, i keď – ako podotýka Brutzkus – slová ako zisk či úrok znejú nepríjemne v ušiach socialistov. Úrok a výnos z kapitálu sú tak podľa Brutzkusa logickými a nie historickými kategóriami, ktorým sa teda nedá vyhnúť v žiadnom spoločenskom usporiadaní.

11 Psychologické aspekty v socialistickom ekonomickom systéme

Bolo brané za samozrejmosť, že v socializme bude badateľný enormný vzrast produktivity. Opak však bol pravdou a nielenže sa vzrast produktivity nedostavil, ale došlo dokonca k jej výraznému poklesu. Mnohí socialisti zodpovednosť za to pripisovali zlyhaniu pracujúcej triedy, ktorá bola podľa nich stále pod vplyvom malomeštiackeho myslenia. Brutzkus však nepovažoval za správne, aby sa príčina zlyhania hľadala len v psychológii pracujúcej triedy. Pôvod poklesu produktivity pripisoval nepriaznivým externým podmienkam, ako napríklad úplnému rozkladu ekonomického systému a predovšetkým nízkemu životnému štandardu.

Ak by však bol socialistický systém naozaj ohrozovaný psychologickými faktormi, Brutzkus navrhuje, aby sa táto hrozba skôr ako v psychológii pracujúcej triedy hľadala v psychológii organizátorov výroby.

Charakteristikou „vedeckého socializmu“ je jeho jednostranný pohľad na výrobu, ktorú považuje len za proces mechanickej práce. Marxizmus zanedbáva dôležitú úlohu podnikateľa a vidí v ňom len parazita. Taktiež zanedbáva dôležitú úlohu pracovníkov riadiacich výrobu a považuje ich len za špecialistov na vykorisťovanie. V neposlednom rade marxizmus podceňuje aj úlohu technických organizátorov výroby.

„V dôsledku toho bol po ruskej revolúcii osud hospodárskych, ale i technických, riadiacich pracovníkov mimoriadne biedny. Tí druhí boli nahradení radami politicky uvedomelých robotníkov a tí prví zasa intelektuálmi oboznámenými s Marxovým Kapitálom. Len po trpkom sklamaní si štát uvedomil, že veci nebudú tak ľahké, ako si myslel. Hospodárski a technickí riadiaci pracovníci

boli rehabilitovaní a navrátení ako špecialisti na svoje miesta.“
(Brutzkus [1937] 1981, str. 81)

Brutzkus pripisuje veľkú dôležitosť psychológii podnikateľa, ktorý, ako sme už spomínali, trpí najviac, ak jeho podnik skrachuje. A naopak, podnikateľ je tým prvým, kto získava, ak je jeho podnik úspešný. To sa odráža vo veľkej energii, ktorú do svojej práce vkladá. Jeho práca nie je riadená nikým a je určovaná len a len potrebami podniku.

V socializme je psychológia ekonomických organizátorov výrazne odlišná. V tomto prípade je riaditeľ závodu len štátny zamestnanec. Ani vyšší plat nie je preňho stimulom k intenzívnejšej práci. Riziko podnikania nepadá totiž naňho, ale na štát. Kreatívna ekonomická aktivita si totiž vyžaduje viac ako len formálne plnenie povinností jednotlivcov.

Brutzkus poukazuje na množstvo zlyhaní socialistickej organizácie, ktoré sú jasne spojené s psychologickým zlyhaním socialistických organizátorov. Hovorí o státisícoch kilogramov zemiakov, ktoré po uskladnení štátom zhnili, o dreve, ktoré sa zo štátnych skladov rozkradlo. Je samozrejmé, že kapitalistický podnikateľ by si dal väčší pozor na to, aby zemiaky v jeho skladoch nezhnili a drevo sa nerozkradlo. Určite by nebol ľahostajný k strate zisku, kvôli ktorému pracuje a bránil by sa útokom na svoj kapitál.⁶ Brutzkus vyvodzuje, že ak socialistická výroba naráža na problémy psychologického rázu, vyplývajú skôr z mentality organizátorov ako z mentality pracujúcej triedy.

„Pretože motívy, ktoré socialistická im [organizátorom] dáva, nezodpovedajú zodpovednosti, ktorú majú niešť, či problémom, ktoré majú riešiť. Avšak, z pohľadu obrovskej koncentrácie priemyselnej výroby v rukách štátu, je táto zodpovednosť nesmierna. Je teda dokonca väčšia za socializmu než za kapitalizmu.“ (Brutzkus [1937] 1981, str. 83)

12 Záver

Kritická analýza problémov socializmu Borisa Brutzkusa sa neobmedzuje len na pojednanie o socializme vo všeobecnosti ale zaoberá sa aj konkrétnymi

⁶ „Na istom zasadnutí sa robotníci sťažovali, že topánky z dovozu boli nekvalitné. Zástupca strany im odpovedal takto: ‘Súdruhovia, nie sme predsa kupci! Americkí kapitalisti, ktorí nám topánky predali, nás oklamali.’ Prítomní prijali toto vysvetlenie s úsmevom. Avšak kapitalizmus takého úsmevu nepozná a obchodník, ktorý sa nechá klamať si svoju pozíciu dlho neudrží. Pre kapitalistu neexistujú takéto výhovorky.” (Brutzkus [1937] 1981, str. 82-83)

problémami Sovietskeho zväzu. Pre každého čitateľa je dôležité, aby bral do úvahy dobu, v ktorej Brutzkus svoju knihu napísal. Je až ohromujúce, akú predvídavosť autor vo svojom diele ukázal a ako sa jeho predpovede neskôr potvrdili skutočnými udalosťami.

Časť IV

Ludwig von Mises

V roku 1920 vydal Ludwig von Mises,⁷ najreprezentatívnejší predstaviteľ rakúskej ekonómie, článok *Die Wirtschaftsrechnung im sozialistischen Gemeinwesen* (Mises [1920] 1990), v ktorom poukazoval na nemožnosť ekonomickej kalkulácie v socialistickom usporiadaní. Svoje tvrdenia neskôr začlenil do svojho diela *Gemeinwirtschaft* (Mises [1922] 1981), v ktorom ekonomické princípy socializmu analyzoval v širšom sociálnom, politickom a kultúrnom kontexte.

Mises pod socializmom rozumel spoločnosť bez súkromného vlastníctva a bez trhu pre výrobné faktory. Výroba v socializme by bola jednotne plánovaná a riadená plánovacou komisiou. Je samozrejmé, že táto koncepcia socializmu prevládala v roku 1920 a ešte nejaký čas po ňom. Aj Weber a Brutzkus považovali túto definíciu socializmu za danú. Mises sa vyjadril, že všetci marxistickí socialisti pred rokom 1920 si mysleli, že „socializmus si nevyhnutne vyžaduje odstránenie trhu a trhovej výmeny a tento fakt je hlavným znakom socialistickej ekonomiky.“ (Mises [1949] 1996, str. 707)

Jadrom Misesovho argumentu proti socializmu bolo to, že centrálné plánovanie štátom ničí trhové ceny, pomocou ktorých ľudia robia racionálne ekonomické rozhodnutia.

Moderné hospodárstvo s vysokým stupňom del'by práce, vyspelými technológiami a komplexným kapitálovým vybavením je príliš zložitý pre správne a úspešné organizovanie a kontrolovanie plánovacou komisiou. Mises vysvetľu-

⁷Ludwig Heinrich Edler von Mises sa narodil v roku 1881 v Rakúsko-Uhorsku v meste Lemberg (dnešný ukrajinský Lvov) a zomrel ako 92 ročný v New Yorku. Vo svojich 27 rokoch získal doktorát z Viedenskej univerzity, kde navštevoval aj kurzy Eugena von Böhm-Bawerka. Po získaní doktorátu sa Mises pustil do svojej prvej veľkej práce *Theorie des Geldes und der Umlaufsmittel*, ktorá bola vydaná v roku 1912 a získala mu celoeurópsku reputáciu. V rokoch 1909 až 1934 bol taktiež hlavným ekonomickým poradcom rakúskej obchodnej komory. Založil aj Rakúsky inštitút pre výskum hospodárskeho cyklu, v ktorom zamestnal F.A. Hayeka ako riaditeľa a v týchto rokoch taktiež organizoval súkromné semináre. Okrem prác v oblasti ekonómie, histórie a sociológie sa Mises pokúšal aj o rekonštruovanie metodológie ako základu ekonómie. Mises zaviedol pojem praxeológie ako apriórnej vedy o ľudskom jednaní, ktorá chápe každého jednotlivca ako racionálnu bytosť, ktorá sleduje vlastné ciele. V Ženeve, do ktorej sa ešte pred druhou svetovou vojnou presťahoval, napísal svoju najväčšiu knihu *Nationalökonomie*, ktorú neskôr ešte rozšíril a preložil do angličtiny ako 900 stranový *Human Action* (1949). V roku 1940 emigroval aj so svojou manželkou do USA, kde pôsobil ako visiting profesor na New York University. Keď v roku 1969 ako 87 ročný odišiel do dôchodku, bol najstarším aktívnym profesorom v USA.

je, že v trhovej ekonomike bez štátnych zásahov takýto problém neexistuje. Základom je podľa Misesa súkromné vlastníctvo a individuálna sloboda.

V spoločnosti, kde existuje deľba práce a ku všetkým výmenám dochádza na základe slobodnej voľby predávajúcich a kupujúcich, sledovanie vlastného záujmu vedie k paretovsky definovanému celospoločenskému úžitku.⁸ Nikto nemôže získať to čo niekto iný vlastní bez toho, aby mu ponúkol niečo, za čo je to ochotný vymeniť. Na zlepšenie vlastnej pozície je potrebné brať do úvahy potreby a túžby ostatných ľudí.

Ako ale ľudia dokážu zistiť čo majú vyrábať na uspokojenie spotrebiteľských požiadaviek iných? A ako majú vyrábať efektívne, s čo najmenšou stratou?

Mises vysvetľuje, že súkromné vlastníctvo všetko toto umožňuje. Vlastníctvo a dobrovoľná výmena vytvárajú ziskové príležitosti z výmeny. Na kompetitívnych trhoch vytvárajú ponuka a dopyt po rôznych statkoch ich trhové ceny. A tieto ceny poskytujú dôležitú informáciu každému na trhu o tom aké statky sú dopytované vo zvyšku sveta. Súčasne súkromné vlastníctvo výrobných prostriedkov umožňuje získavať zdroje a zamestnávať prácu potrebnú k výrobe statkov, ktoré spotrebiteľia dopytujú. Rovnako ako na trhu spotrebiteľských statkov aj na trhu výrobných faktorov dopyt a ponuka výrobných faktorov určujú trhové ceny týchto zdrojov. Tieto ceny umožňujú podnikateľom ohodnotiť relatívne náklady a zisky pri alternatívnych využitíach výrobných prostriedkov. Poskytujú prostriedok k určení toho, aký výrobok vyrobiť a ako ho vyrobiť ekonomicky najmenej nákladne.⁹ Keďže ceny slúžia ako všeobecný prostriedok výmeny, trhové hodnoty všetkých statkov, služieb a výrobných prostriedkov sú zredukované na spoločného menovateľa pre zjednodušenie porovnávania a ohodnocovania. Týmto menovateľom sú peňažné ceny na trhu. Toto, ako hovorí Mises, je to čo robí ekonomickú kalkuláciu možnú v trhovej ekonomike. Ľudia sa môžu slobodne rozhodovať. Trhové ceny potom vznikajú z ich rozhodnutí a umožňujú každému jednotlivcovi získať a použiť informáciu o tom, čo ostatní požadujú na trhu. Trh nám teda poskytuje spôsob, ako sa ľudia môžu slobodne a zároveň ekonomicky efektívne rozhodovať.

Je potrebné upozorniť, že Mises netvrdil, že peňažné ceny v kapitalizme sú rovnovážnymi cenami. Naopak, Mises veril, že všeobecná cenová rovnováha je v princípe nedosiahnuteľné v reálnom, neustále sa meniacom ekonomickom systéme. Teda ak statické predpoklady potrebne pre takúto rovnováhu platia, niet už žiadneho kalkulačného problému vyžadujúceho riešenie.

Mises hovorí, že problém socializmu je v tom, že odstraňuje predpoklady pre existenciu ekonomickej kalkulácie. Robí to odstránením súkromného

⁸Ako už dávno predtým tvrdil Adam Smith.

⁹Platí, pokiaľ zanedbáme existenciu externalít.

vlastníctva výrobných prostriedkov a eliminovaním slobodnej výmeny. Bez práva vlastníctva neexistuje schopnosť ani motivácia kupovať či predávať. Bez nákupu a predaja neexistuje ponuka ani dopyt po statkoch a výrobných prostriedkoch. Bez ponuky a dopytu nedochádza k výmenám a bez nich neexistujú trhové ceny. A bez trhových cien, ktoré vyjadrujú relatívnu hodnotu statkov a výrobných prostriedkov, neexistuje racionálny spôsob poznania akú hodnotu vlastne pre ľudí majú. Preto ich podnikatelia nevedia ekonomicky efektívne využiť na uspokojenie potrieb a túžob spotrebiteľov.

Mises vo svojej práci skúmal aj socializmus, ktorý by ponechal trh pre spotrebné statky a prácu a sám plne kontroloval výrobné faktory. Zaoberal sa otázkou či by plánovacia komisia mohla použiť peniaze, ceny a mzdy získané na týchto trhoch ako základ pre ekonomickú kalkuláciu v rámci centrálne plánovanej výrobnéj sféry. Mises tvrdil, že by sa peniaze, ktorých cirkulácia je obmedzená na nákup a predaj spotrebných statkov nedali použiť ako jednotka pre ohodnocovanie výrobných faktorov, pretože:

„Keďže žiaden výrobný statok nikdy nebude predmetom výmeny, nebude možné určiť jeho peňažnú hodnotu. Peniaze nebudú v socialistickej ekonomike nikdy plniť úlohu, ktorú hrajú v spoločnosti trhovej pri určovaní hodnoty výrobných prostriedkov. Peňažná kalkulácia tu bude nemožná.“ (Mises [1920] 1990, str. 6)

Socialistickému plánovačovi teda nezostáva nič iné než riadiť socialistickú ekonomiku takpovediac so zaviazanými očami. Nevie aké statky, v akých množstvách a ako ekonomicky najvýhodnejšie vyrábať. To podľa Misesa vedie k „plánovanému“ chaosu.¹⁰

„Je možné si predstaviť povahu budúcej socialistickej spoločnosti, v ktorej budú existovať stovky a tisíce závodov. Veľmi málo

¹⁰Mises rovnako ako Brutzkus odmietal určovanie výrobných nákladov pomocou množstva hodín práce, pretože to zanedbáva kvalitatívne rozdiely v práci a nezahŕňa to nevyrobené prírodné zdroje.

„Nech pracovný čas potrebný na výrobu každej z komodít P a Q je 10 hodín. Navyiac k práci, výroba P a Q si vyžaduje surovinu A, jednotka ktorej je vyrobená s hodinou pracovného času. 2 jednotky A a 8 hodín práce sú použité vo výrobe P a jedna jednotka A a 9 hodín pracovného času sú použité pri výrobe Q. Vyjadrené prácou, P a Q sú rovnakej hodnoty, avšak, čo do hodnoty, P je cennejšie než Q. To prvé je chybné a iba to druhé zodpovedá povahe a účelu kalkulácie.“ (Mises [1920] 1990, str.20)

Mises taktiež poukazoval na to, že od ľudí nemôže byť očakávané, že budú preukazovať rovnakú pracovnú motiváciu v organizácii, v ktorej nemajú vlastné záujmy ako vo svojej vlastnej firme. Aj keby bol tento argument nepodstatný, Mises považuje argument ekonomickej kalkulácie za nevyvrátiteľný.

z nich však bude schopných produkovať statky pripravené priamo k spotrebe. Vo väčšine prípadov budú vyrábať nedokončené statky a výrobné prostriedky. Všetky tieto závody budú prepojené. Každý statok prejde celou sériou výrobných štádií pred tým, ako bude pripravený na použitie....[Vedenie socialistickej spoločnosti] nebude nikdy schopné určiť, či daný statok strávil nadbytočný čas pri výrobe, alebo či práca a materiál neboli premrhané v priebehu jeho dokončovania. Ako by sa rozhodovalo či táto alebo oná metóda výroby je ziskovejšia? [Vedenie socialistickej spoločnosti] by prinaajlepšom bolo schopné porovnať množstvo a kvalitu finálnych spotrebných statkov, ale len veľmi zriedka bude schopné porovnať výdaje obsiahnuté vo výrobe.“ (Mises [1920] 1990, str. 14)

I keď Misesova kritika sa zameriavala predovšetkým na marxizmus, neobmedzuje sa len na tento prvotný model kolektivistického plánovania, ale poukazuje na problémy všetkých návrhov ekonomického plánovania.

Pre Misesa bolo nosnou črtou teórií socializmu to, že výrobné faktory sú v socializme celospoločenským vlastníctvom. Následná existencia či neexistencia trhu pre spotrebné statky a prácu bola už menej dôležitou charakteristikou. Extrémna verzia Marxovho socializmu by síce eliminovala výmenné pomery na všetkých trhoch, ale Misesov argument by sa dal aplikovať na akýkoľvek druh socializmu, ktorý by odstránil výmenné pomery pre výrobné prostriedky.

Časť V

Debata

Vydanie Misesovho článku vyvolalo reakcie najprv v nemecky hovoriacich kruhoch a neskôr aj v anglicky hovoriacej akademickej obci. Ekonomovia Lavoie (1985) a Hoff (1981) opisovali debatu pomocou štádií, ktorými prechádzala. Lavoie ju rozdelil do piatich častí:

1. teória centrálneho plánovania pred rokom 1920
2. Misesova kritika centrálneho plánovania
3. riešenie rovníc
4. problém nerealizovateľnosti
5. model pokusov a omylov

Hoff vymedzil štádiá debaty podobne s väčším zameraním sa na priame reakcie na Misesov príspevok:

1. závery plynúce z teórie nepeňažnej ekonomiky
2. riešenie založené na marxistickej pracovnej teórii hodnoty
3. matematické riešenia a modely s použitím experimentálnej metódy pokusov a omylov
4. riešenia plynúce z medzného oceňovania
5. riešenie používajúce formy súťaže v socialistickom modeli

Hoff taktiež naznačil, že riešenia navrhnuté v bodoch 1 a 2 nebolo potrebné ďalej skúmať, keďže sa preukázali ako príliš rudimentárne.

Debata prebiehajúca v nemeckom jazyku v dvadsiatych a tridsiatych rokoch obsahovala rovnaké argumenty, ktoré sa neskôr objavili v diskusiách v anglickom jazyku, preto sa v tejto práci zameriame výlučne na príspevky anglicky hovoriacich teoretikov. Medzi nemeckých teoretikov, ktorí vstúpili do debaty, patrili Karl Polányi (1922), Eduard Heimann (1922), Cläre Tisch (1932) či Herbert Zassenhaus (1934). Hoff vo svojej práci poznamenal, že príspevok Cläre Tischovej poskytuje všeobecný prehľad o tom, čo bolo zahrnuté v reakciách nemecky hovoriacich ekonómov¹¹ až do doby, keď Hayek vydal zbierku *Collectivist Economic Planning* v roku 1935.

Debata v anglickom jazyku začala na značne vyššej úrovni koncom dvadsiatych a začiatkom tridsiatych rokov a prvé navrhnuté riešenia „sa snažili ukázať, že za predpokladu dokonalej znalosti všetkých relevantných informácií, hodnoty a množstvá rôznych komodít by bolo možné určiť prostredníctvom aparátu teoretickej ekonómie, ukazujúceho tvorbu cien a riadenie výroby v kompetitívnom systéme.“ (Hayek 1935, str. 207)

¹¹Vid' Hoff (1981, str.205).

Anglicky hovoriaci socialisti boli v tridsiatych rokoch v Európe veľmi rôznorodí. Čo ich odlišovalo od skorších nemeckých účastníkov debaty bolo to, že prijali jeden zo základných bodov Misesovho príspevku, že ceny sú pre racionálnu ekonomickú kalkuláciu dôležité rovnako ako v kapitalistickej tak aj v socialistickej spoločnosti. Okrem pár výnimiek išlo predovšetkým o neoklasických ekonómov, ktorí sa zhodovali na tom, že bod rovnováhy opisovaný modelom dokonalej konkurencie reprezentuje maximalizáciu celospoločenského blahobytu. Neoklasickí ekonómovia sa pokúšali o využitie tohto poznatku bez trhových zlyhaní, ktoré konkurenciu sprevádzajú v kapitalizme. Za takéto zlyhania považovali monopoly a externality. Na druhej strane, mnohí kapitalizmu vyčítali, z ich pohľadu, nespravodlivé rozdelenie bohatstva. Pokúšali sa teda o nájdenie metódy podľa ktorej by centrálni plánovači mohli zistiť optimálne množstvo výstupu a optimálne ceny bez použitia trhu a súkromného vlastníctva výrobných faktorov.

13 Matematické riešenie

13.1 Fred M. Taylor

Jedným z prvých anglicky hovoriacich ekonómov, ktorý sa pokúsili o matematické riešenie problému centrálného plánovania, bol Fred M. Taylor. Išlo o odpoveď na Misesov príspevok. Fred Taylor predniesol svoj článok *The Guidance of Production in a Socialist State* (1929) v roku 1928 a vydaný bol o rok neskôr. Taylorov príspevok, sprvu ignorovaný sa v tridsiatych rokoch stal inšpiráciou pre mnohých socialistických ekonómov. Taylor sa vo svojej práci zaoberal otázkou alokácie zdrojov v socialistickej spoločnosti. Jeden z predpokladov jeho práce bol, že plánovači dokážu robiť racionálne rozhodnutia o relatívnej dôležitosti zdrojov, o ktorých alokovaní rozhodujú. Táto by bola „odvodená a určená dôležitosťou nespočetného množstva komodít, ktoré sa objavujú v zložitom systéme výrobných procesov“ a bola by „začlenená do príslušných aritmetických tabuliek.“ (Taylor 1929, str. 4) Tieto Taylor nazýval tabuľkami oceňovania výrobných faktorov („factor-valuation tables“). Tieto tabuľky mali nahradiť úlohu, ktorú v kapitalizme spĺňajú peňažné ceny. Taylor ďalej tvrdil, že „riadiace orgány nášho socialistického štátu budú musieť ukázať určitú s dostatočným stupňom presnosti relatívnu dôležitosť, či hodnotu, všetkých rozdielnych druhov primárnych výrobných faktorov.“ (Taylor 1929, str. 7). Ku koncu svojho článku sa Taylor stručne venoval tomu, ako by sa do tabuliek dopĺňali správne čísla. Táto metóda by sa dala nazvať metódou pokusov a omylov. Vychádzajúc z cien, ktoré existovali za kapitalizmu, centrálni plánovači by postupnosťou nepatrných

cenových zmien rýchlo dospeli k ekonomickej rovnováhe. Taylor tvrdil:

„Ak by pri riadení výrobných procesov použila riadiaca inštitúcia použila príliš nízke alebo príliš vysoké hodnotenie, tento fakt vyjde na povrch neomylným spôsobom. (...) Príliš vysoké ohodnotenie výrobného faktora spôsobí jeho nadbytok na konci výrobného obdobia.“ (Taylor 1929, str. 7)

Je zjavné, že jadrom Taylorovho príspevku bol predpoklad, že tabuľky obsahujú rovnakú znalosť ako ceny v kapitalizme, nakoľko by čísla obsiahnuté v tabuľkách nahrádzali trhové ceny v ich úlohe nositeľa informácie o relatívnej dôležitosti výrobných faktorov. Taylorovi sa v minulosti dostávalo uznania predovšetkým za jeho metódu pokusov a omylov, ktorú neskôr rozviedol Oskar Lange. Sám Taylor však považoval statickú časť svojho príspevku, obsiahnutú v koncepte tabuliek oceňovania výrobných faktorov, za najdôležitejšiu.

„Ak by hospodárske orgány socialistického štátu rozpoznali rovnosť medzi výrobnými nákladmi a spotrebiteľskou cenou ako vhodnú a rozhodli sa, že príslušná komodita sa má vyrábať, mohli by, za obvyklých podmienok vykonávať svoje povinnosti ako osoby bezprostredne zodpovedné za vedenie výroby s odôvodnenou dôverou, že neučinia nič iné, než že správne využijú ekonomické zdroje, ktoré majú k dispozícii.“ (Taylor 1929, str. 8)

Taylorovo riešenie nie je akceptovateľné predovšetkým z dôvodu, že predpokladá, že výrobné náklady a spotrebiteľské ceny sú dané. Je nutné poznamenať, že Taylorov príspevok bol pomerne krátky a nejednoznačný, čo robí problematickým akékoľvek rozumné posúdenie jeho významu.

13.2 Henry Dickinson

Detailnejší príspevok k otázke alokácie zdrojov v socializme priniesol v roku 1933 Henry Dickinson (1933). Svojím článkom *Price Formation in a Socialist Community* na rozdiel od Taylora podnietil vznik debaty, v ktorej neskôr pokračovali Lerner a Dobb a teda jeho vydanie môže byť považované za iniciáciu kalkulačnej debaty v anglickom jazyku.

Dickinson vo svojej práci tvrdil, že Mises sa mýlil a že racionálna kalkulácia v socializme je aspoň teoreticky možná. Zostrojil matematický model socialistickej ekonomiky, v ktorom by statky osobnej spotreby boli súkromným vlastníctvom, prírodné zdroje a výrobné prostriedky by boli verejným vlastníctvom. Dôležitou súčasťou modelu bola spotreba jednotlivcov. Aby

bol výpočet nákladov možný, bola by nevyhnutná existencia cien. Ceny by sa podľa Dickinsona získavali prostredníctvom odhadov funkcií dopytu a výrobných produkčných funkcií, z ktorých by sa aproximovali rovnovážne ceny. Dickinson predpokladal, že tento matematický systém by sa vyriešil manuálne.

Podľa Dona Lavoia (1985) existujú dôvody, pre ktoré je možné sa domnievať, že termín „teoretická možnosť kalkulácie“ použil Dickinson v rovnakom zmysle v akom ho použil Mises a nie ako Lange, ktorý pod ním rozumel statickú teóriu rovnováhy. Dickinson sa dokonca domnieval, že socializmus by bol jednoduchší v praxi ako v teórii:

„Teoreticky by úloha [určenia dopytu po spotrebných a výrobných statkoch] bola veľmi náročná, pretože dopyt po jednej komodite nie je len funkciou vlastnej ceny, ale aj cien všetkých ostatných komodít. Prakticky vzaté, táto úloha by mohla byť vyriešená aproximáciou dostatočne presnou pre použitie vedúcimi pracovníkmi, berúc do úvahy len skupiny blízkych komodít (kompozitná ponuka alebo spoločný dopyt), izolujúc ich od iných skupín.“ (Dickinson 1933, str. 240)

Tieto aproximácie by na základe štatistických údajov robila plánovacia komisia. Je zjavné, že Dickinson sa pokúšal o nastolenie schémy centrálného plánovania, ktorá by nefungovala len za nereálnych teoretických predpokladov, ale aj v skutočnom svete. Tvrdil, že akákoľvek ekonomika môže byť formálne vyjadrená Walrasovským systémom rovníc a teda, že na teoretickej úrovni rozdiel medzi kapitalizmom a socializmom neexistuje. Dickinson ďalej tvrdil, že v kapitalizme sú rovnice vyriešené trhom a v socializme plánovacou komisiou. Je dôležité upozorniť, že nemal na mysli navrhnutie simulovaného trhu s výrobnými faktormi, ale skutočne navrhoval riešenie rovníc matematickou cestou.

„Hneď, ako by bol systém spustený, bolo by už pravdepodobne zbytočné vytvárať v rámci socialistickej spoločnosti akýsi funkčný model kapitalistickej výroby. Na základe plnej štatistickej informácie, ktorá by bola k dispozícii [vrchnej ekonomickej rade] by bolo možné si poradiť s problémami matematicky.“ (Dickinson 1933, str. 242)

Dickinson veril, že problém znalosti, ktorý opisovali Mises a Hayek by sa ľahko vyriešil s „plným záznamom výstupu, nákladov, predajov, zásob a iných relevantných štatistických údajov,“ aby „všetky podniky pracovali, akoby boli v múroch zo skla.“ (Dickinson 1933, str. 239)

14 Friedrich von Hayek a vydanie *Collectivist Economic Planning*

Do debaty so socialistami vstúpil v roku 1935 Friedrich Hayek¹² vydaním publikácie *Collectivist Economic Planning: Critical Studies on the Possibilities of Socialism*. Kniha obsahovala preklady štyroch článkov od Misesa, Baroneho, Piersona a Georgea Halma s úvodnou a záverečnou esejou od Hayeka. Z dnešného pohľadu bol najvýznamnejšou súčasťou preklad Misesovho článku z roku 1920 a samotný Hayekov príspevok.

V úvodnej esejí Hayek zhrnul argumenty debaty, ktorá sa odohrávala v nemeckom jazyku a v záverečnej esejí sa zameril na v tej dobe aktuálne argumenty socialistických ekonómov. Po kritike ruského experimentu s pomocou práce Borisa Brutzkusa sa zameril na Henryho Dickinsona a jeho návrh matematického riešenia.

14.1 Odmietnutie matematického riešenia

Hayek pokladal toto riešenie za tak absurdné, že pochyboval o tom, či tento návrh bol skutočne to, čo mali Taylor a Dickinson na mysli. Na miesto toho si myslel, že matematické riešenie malo načrtávať to, ako by sa riešenie všeobecnej rovnováhy hľadalo nejakou metódou pokusov a omylov. Hayek vo svojej odpovedi poukazoval na veľa problémov spojených s matematickým riešením alebo iným návrhom, ktorý by sa opieral o formulovanie a riešenie obrovského systému rovníc na získanie relevantných cien a množstiev.¹³

¹²Friedrich August von Hayek sa narodil 8. mája 1899 vo Viedni. Študoval na Viedenskej univerzite, kde získal dva doktoráty, doktorát práv a politických vied. Po návrate z USA, kde rok študoval sa začal zaoberať štúdiom peňažnej teórie a hospodárskych cyklov. V roku 1931 bol pozvaný Lionelom Robbinsom na sériu prednášok o teórii hospodárskeho cyklu na London School of Economics. V tom istom roku bol Hayek menovaný za profesora ekonomických vied a štatistiky na Londýnskej univerzite, kde zotrval až do roku 1950. Na začiatku tridsiatych rokov viedol Hayek debatu s Johnom Maynardom Keynesom a Pierom Sraffom o peňažnej teórii a teórii hospodárskeho cyklu a s Frankom Knightom o teórii kapitálu. V roku 1944 publikoval svoje najznámejšie dielo *Cesta do nevoľníctva*, ktoré malo veľký úspech vo Veľkej Británii a USA. V roku 1947 sa vďaka Hayekovmu úsiliu zišlo v Mont Pelerin vo Švajčiarsku 39 teoretikov, ktorí diskutovali o základných princípoch liberálneho usporiadania spoločnosti a bola tým započatá tradícia Mont Pelerínskej spoločnosti. V roku 1950 prijal Hayek miesto na Chicagskej univerzite. Jeho ďalšími významnými dielami boli *The Constitution of Liberty* (1960) a *Law, Legislation and Liberty* (1973-79). V októbri 1974, Hayek dostal Nobelovu cenu za ekonómiu pre jeho prínos k peňažnej teórii, k teórii hospodárskeho cyklu a práci na alternatívnych ekonomických systémoch. Hayek zomrel 23. marca 1992(vo veku 92 rokov).

¹³V roku 1902 N. G. Pierson ponúkol podobnú námietku:

Hovoril predovšetkým o veľkom množstve informácii, ktoré by museli byť zozbierané.

“Obvyklé teoretické abstrakcie používané pri vysvetľovaní rovnováhy v kompetitívnom systéme zahŕňajú predpoklad, že istý objem technologických znalostí je daný. Toto samozrejme neznamena, že najlepšie technické znalosti by boli koncentrované niekde v jednej hlave, ale že ľudia s rozličnými znalosťami budú dostupní a že z tých, ktorí sa uchádzajú o nejaké pracovné miesto, budú vybraní tí, ktorí najvhodnejším spôsobom používajú technické znalosti. V centrálne plánovanej spoločnosti bude takáto selekcia najvhodnejších spomedzi dostupných technických metód možná len vtedy, ak všetka táto znalosť by bola k dispozícii centrálnemu orgánu. Toto by v praxi znamenalo, že táto znalosť by musela byť koncentrovaná v hlavách tých niekoľkých osôb, ktoré budú formulovať príslušné rovnice. Netreba zdôrazňovať, že ide o absurdnú myšlienku a to aj vtedy, ak by sme predpokladali, že príslušná znalosť je tá, o ktorej môžeme v každom momente povedať, že existuje. Ale veľa zo znalosti, ktorá je používaná, nie je v žiadnom prípade dostupná v tejto podobe. Veľa z nej pozostáva z myšlienkových techník, ktoré umožňujú jednotlivému inžinierovi nájsť nové riešenia rýchlo, vždy keď čelí novým okolnostiam.“ (Hayek 1935, str. 210-211)

Hayek ďalej tvrdil, že aj keby sme predpokladali, že všetka potrebná znalosť by mohla byť nejakým spôsobom koncentrovaná v rukách centrálnych plánovačov, bolo by prakticky nemožné vyriešiť stovky miliónov rovníc, vzhľadom k možnostiam výpočtovej techniky v roku 1935. Hayek do svojej práce taktiež začlenil anglicky preklad Baroneho článku z roku 1908, kde Barone hovoril:

„Mnohí z tých, ktorí kritizovali kolektivismus, váhali argumentovať praktickými ťažkosťami, ktoré by nastali, ak by sme

“Čo sa týka určenia cien, socialistický štát by rýchlo zistil, že nielo matematického vzorca, ktorý by sa dal využiť a že jediná cesta by spočívala v presných a opakovaných porovnávaníach súčasných a budúcich zásob a súčasného a budúceho dopytu. Zistilo by sa, že ceny nemôžu byť určené všetky naraz a museli by byť často menené. Nie teória priemeru, ale hodnota vymieňaných vecí by musela slúžiť ako vodítko pri určovaní cien. A prečo by mali byť služby tohto vodítka odmietané? (Pierson 1902, citované v: Lavoie 1985, str.90)

chceli skutočne takéto ekvivalencie zapísať. Zdá sa ale, že úplne nepochopili aké veľké tieto ťažkosti sú; či to, že ide skôr o apriórnu nemožnosť riešenia takýchto rovníc. Pre riešenie problému nestačí, aby si Ministerstvo výroby zostavilo sústavu podmienok rovnováhy najlepšie uspôsobenej pre dosiahnutie kolektívneho maxima v známom zmysle. (...) Je treba tieto rovnice potom vyriešiť. A presne to je ten problém.“ (Barone 1908, citované v: Lavoie 1985, str. 91)

Misesovi a Hayekovi patrí uznanie za poukázanie na to, že hlavným problémom je formulovanie rovníc a nie ich riešenie. Reálny svet je plný neustálych zmien, ktoré by centrálni plánovači neboli schopní do rovníc zakomponovať, pretože neexistuje žiaden mechanizmus zmeny cien, ktorý by nahrádzal automatické prispôbovanie sa fungujúce v trhovej ekonomike ako reakcia na zmeny v ponuke a dopyte.

„Skoro každá zmena každej ceny by vyvolávala potrebu zmien stoviek iných cien a väčšina z týchto zmien by nebola vôbec priamo úmerná, ale bola by ovplyvnená rozličnými stupňami elasticity dopytu, možnosťami substitúcie a zmenami v spôsobe výroby.“ (Hayek 1935, str. 214)

Tento argument je vhodný ako odpoveď na obidve varianty matematického riešenia, či už ide o precízne matematické riešenie rovníc alebo o hľadanie riešenia metódou pokusov a omylov. Najdôležitejším krokom pre obidve varianty je formulovanie rovníc, ktoré – ako sme ukázali – je hlavným problémom.

Dickinson neskôr priznal, že i keď v roku 1933 veril, že centrálnne plánovanie pomocou riešenia rovníc bolo možné, upustil od tohto názoru pretože „dáta, ktoré by mali byť vkladané do stroja riešiaceho rovnice sú samé predmetom neustálej zmeny.“ (Dickinson 1939, str. 104)

Mises taktiež reagoval na plánovanie pomocou riešenia rovníc, keď tvrdil, že Walrasovské rovnice opisujú len stav rovnováhy a nemôžu byť smerodajné pre skutočných výrobcov, ktorí sa nachádzajú mimo tohto statického sveta.

„Aby sme využili rovnice popisujúce rovnovážny stav, bolo by potrebné poznanie miery hodnoty spotrebných statkov v tomto rovnovážnom stave. Táto miera nie je jedným z tých prvkov rovníc, ktoré by sme mohli považovať za známe. A riaditeľ [socialistického závodu] pozná len svoje súčasné hodnotenia, ale nie hodnotenia v hypotetickom rovnovážnom stave.“ (Mises [1949] 1996, str. 710)

Mises reagoval na problém riešenia rovníc len ako na podružný problém hlavného problému znalosti potrebnej k formulovaniu Walrasovských rovníc, čo je možné vidieť aj v Mises ([1949] 1996), kde sa tomuto problému venoval len raz.

„Netreba (...) zdôrazňovať, že obrovský počet rovníc, ktoré by bolo treba každý deň riešiť nanovo, by praktické použitie tejto metódy učinili absurdným, aj keby bola rozumnou náhradou za trhovú ekonomickú kalkuláciu.“ (Mises [1949] 1996, str. 715)

14.2 Maurice Dobb

Ďalším ekonómom, s ktorého prácou Hayek vo svojom diele (1935) polemizoval, bol jeden z hlavných zástancov marxizmu Maurice Dobb (1933). Jedným z motívov jeho práce bolo presvedčenie o tom, že spotrebiteľia samotní nie sú suverénni a že riešenie, ktoré by nahrádzalo ich preferencie rozhodnutiami plánovacej komisie, by bolo prijateľné. Vo svojom článku z roku 1933 Maurice Dobb tvrdil, že tí, ktorí zastávajú názor o dôležitosti trhových cien pre výpočet nákladov a ziskov, v skutočnosti vyslovujú len hodnotový súd, pretože predpokladajú, že preferencie spotrebiteľov sú nedotknuteľné a že socialistické ekonomické plánovanie by sa malo snažiť o ich naplnenie. Dobb videl v spotrebiteľoch ovplyvniteľné subjekty, či už ide o socialistickú alebo kapitalistickú spoločnosť. Ďalej tvrdil, že spotrebiteľia sú manipulovaní reklamou a nemali by mať možnosť voľby v tom, čo spotrebovávajú, pretože nie vždy vedia, čo je pre nich najlepšie. Taktiež tvrdil, že sa nerozhodujú správne ani o svojich úsporách a investíciách. Dobb preto navrhol, aby plánovacia komisia robila aspoň časť rozhodnutí o ich spotrebe miesto nich. Dobb pod úlohou socializmu nerozumel len odstraňovanie nedostatkov trhu, ale jeho kompletné nahradenie novým súborom cieľov výroby, ktorých stredobodom už nebude spotrebiteľ a jeho preferencie.

Vo svojom článku z roku 1937 Dobb poznamenal: “Plánovanie buď znamená prevalcovanie autonómnosti súkromných rozhodnutí, alebo neznamená vôbec nič.” (Dobb 1933, str. 279)

Dobbovým hlavným argumentom proti cenovému systému v oboch zariadeniach je to, že neexistuje pomer medzi dvoma kategóriami nákladov: zamestnanie človeka na jeden deň alebo zamestnanie stroja na jeden deň.

„Celý problém nákladov sa točí okolo tejto otázky a závisí na ňom rovnováha medzi rôznymi druhmi priemyslu. Ale tejto otázke sa nedostáva spontánnej odpovedi ani zo strany slobodného trhu, keďže obe kategórie nákladov sú nesené rozdielnymi

subjektami. Nie je zodpovedaná ani v socialistickej ekonomike, o nič viac než v kapitalistickej.“ (Dobb 1933, citované v: Hoff 1949, str.261)

Ostrú kritiku Dobba poskytol Abba Lerner vo svojej *Economic Theory and Socialist Economy* (1935). Lerner bol sympatizant socializmu a ako bývalý študent Friedricha Hayeka chápal dôležitosť Misesovho príspevku, že bez cien je ekonomická kalkulácia nemožná. Vo svojej argumente kritizoval Dobbov názor, podľa ktorého spotrebiteľské preferencie nemusia vždy riadiť rozhodnutia plánovacej komisie. Lerner tvrdil, že nezávisle na tom, koho preferencie sa budú uspokojovať, ceny budú stále potrebné k určeniu toho, či zdroje sú využívané efektívne.

Podobne aj Hayek reagoval na Dobba tvrdením, že i obmedzenie spotrebiteľskej suverenity obyvateľov by nezmenilo nič na tom, že k riadeniu výroby by bola potrebná existencia cien.

14.3 Hayekov príspevok

Hayek považoval zrodienie subjektívnej teórie hodnoty za dôležitý krok k rozlíšeniu ekonomického a technologického problému výroby. Ekonomický problém podľa Hayeka vzniká, „vtedy, ak rozdielne využitia súťažia o dostupné zdroje. Kritériom jeho existencie je to, že musíme do úvahy brať náklady. Náklady tu znamenajú, tak ako všade inde, výhody, ktoré by sme mali požitia daných zdrojov iným spôsobom.“ (Hayek 1935, str. 6)

V socialistickej spoločnosti o ekonomickej alokácii rozhodujú plánovači porovnávaním alternatívnych možností využitia zdrojov.

„Ak by aj tomu, kto by riadil ekonomický systém, bolo jasné, že jedlo jednej osoby je vždy dôležitejšie než ošatenie inej osoby, stále by to neznamenal, že by bolo dôležitejšie než ošatenie dvoch alebo desiatich ďalších osôb.“ (Hayek 1935, str. 7)

Hayek tvrdil, že keďže v kapitalistickej spoločnosti nikto nerozhoduje pre celý systém, ľudia si často ani neuvedomujú, že sa takéto rozhodnutia vôbec robia a že ich robia sami svojimi rozhodnutiami o spotrebe, o ktorej sa rozhodujú na základe výmenných pomerov vytvorených na trhu.

Hayek vo svojej práci taktiež poukazoval na veľkú dôležitosť Misesovho príspevku a svoju prácu považoval za nadviazanie na jeho argumenty. Mises podľa Hayeka vo svojej kritike socializmu v značnej miere presahoval svojich predchodcov a jeho práca znamenala „východzí bod, z ktorého musia vychádzať všetky diskusie o ekonomických problémoch socializmu, ktoré

chcú byť brané seriózne, bez ohľadu na to, či sú kritické alebo konštruktívne.“ Hayek (1935, str. 33). Misesova práca poskytovala taktiež kompletnejší a ucelenejší výklad problému ekonomickej kalkulácie než poskytli Boris Brutzkus a Max Weber.

Pre Hayeka boli predstaviteľné dve možné reakcie na Misesov argument.

Prvou odpoveďou na Misesov argument mohlo byť uznanie, že v prípade absencie trhových cien by výroba bola menej efektívnou, avšak strata efektivity a pokles celkového bohatstva je cenou, ktorú sa oplatí zaplatiť za spravodlivejšie rozdelenie národného produktu. Podľa Hayeka takáto reakcia, ktorá je iba hodnotovým súdom, nedáva ekonómovi veľký priestor pre ďalšiu ekonomickú debatu.

Druhý typ odpovede by nechával priestor pre reakciu zo strany ekonóma. Socialisti, ktorí na Misesa reagovali, totiž tvrdili, že jeho argument bol zameraný len proti istej zvláštnej forme socializmu, avšak stále si bolo možné predstaviť iné socialistické usporiadanie, ktoré by bolo imúnne voči takejto kritike. Hayek videl svoju úlohu práve vo vysvetlení chybnosti druhého typu odpovedí na Misesov príspevok.

V poslednej kapitole svojej knihy sa Hayek zameril na trhový socializmus. Keďže v tej dobe neexistovala nijaká realistická predstava o fungovaní trhového socializmu, Hayek si musel domýšľať, ako by takýto prípadný systém fungoval. Jednou z možností bolo to, že by riaditelia podnikov vyrábali také množstvo výstupu, aby cena pokrývala medzné náklady. V tomto bode prišiel Hayek s originálnym príspevkom, že v socializme je problematické zistiť, aké sú skutočné medzné náklady. V trhovom socializme, v ktorom firmy v rámci nejakého odvetvia súťažia, by vznikol aj iný problém. Pri rozhodovaní o kapitálovej alokácii by centrálni plánovači museli prevziať na seba úlohu hranú v trhovej ekonomike tisíckami podnikateľov. Hayek ďalej poukazoval na problém motivácie riaditeľov, ktorí budú oddŕaľovať náročné rozhodnutia a budú mať sklon k averzii k riziku v investičných rozhodnutiach.

Argument Hayeka by bol možno silnejší, ak by sa detailnejšie pokúsil vysvetliť ako sa racionálne rozhodnutia o alokácii robia pri súkromnou vlastníctve výrobných faktorov, než len popieraním toho, že je možné takéto rozhodnutia robiť v rámci trhového socializmu.

Hayekov prínos do debaty bol zle pochopený. Niektorí sa domnievali, že na rozdiel od Misesa Hayek pripúšťal, že socializmus bol možný a že iba predkladal výhrady k možnostiam jeho praktickej realizácie. Ako ukážeme ďalej, Oskar Lange toto považoval za ústup do “zadných línií obrany” a za faktické priznanie realizovateľnosti socializmu zo strany rakúskych ekonómov.

15 Lionel Robbins

Ďalším účastníkom debaty bol Lionel Robbins, ktorého príspevok bol rovnako ako Hayekov považovaný za ústup od prvotného Misesovho tvrdenia. Vo svojej práci *The Great Depression* (1933) Robbins naznačil, že jeho zámerom bolo preformulovanie Misesových argumentov a odmietal akýkoľvek ústup od nich. Zaoberal sa taktiež otázkami trhového socializmu, kde by existoval trh pre spotrebné statky. Spotrebiteľom by sa dal určitý obnos peňazí a boli by ponechaní slobodní vo svojich spotrebiteľských rozhodnutiach. Plánovacia komisia by potom na základe takto prejavovaných preferencií prerozdělila výrobné faktory takým spôsobom, aby bol uspokojovaný dopyt po statkoch s rovnakým stupňom urgentnosti. Robbins poukázal na to, že jednou vecou je načrtnúť požiadavky plánu a inou vecou je zabezpečiť jeho uskutočnenie. Práve tento postoj Robbinsa viedol niektorých socialistov k názoru, že išlo o ústup z pozície Misesovej kritiky. Z pohľadu Robbinsa išlo však len o preformulovanie Misesovho argumentu tvrdením, že i keď by plánovacia komisia bola schopná zistiť spotrebiteľské ohodnotenie pomocou trhu pre spotrebné statky, aj tak by to nebolo postačujúce pre rozhodovanie sa o vhodných výrobných procesoch. Mises argumentoval, že i keď by spotrebiteľské ohodnotenie bolo dané „v momente, keď sa prijalo rozhodnutie, skutočná úloha racionálneho ekonomického riadenia len začína. Je ňou prispôsobenie prostriedkov vhodných na dosiahnutie cieľov.“ (Mises [1920] 1990, str. 103)

Plánovacia komisia by teda musela poznať aj relatívnu efektívnosť výrobných faktorov. Robbins rovnako ako Mises tvrdil, že pre racionálne ohodnocovanie výrobných faktorov musí existovať kompetitívny trh s výrobnými faktormi. Pri rozhodovaní o uskutočnení alebo neuskutočnení nejakého výrobného plánu nestačí poznať iba jeho technologickú povahu ale aj ekonomické náklady, ktoré sú hodnotou príležitostí obetovaných uskutočnením daného výrobného plánu. V tomto bode Robbins kritizoval aj matematické riešenie, ktoré by podľa neho mohlo ponúknuť riešenie na papieri, ale ktoré neponúka žiadnu možnosť pre zistenie relatívnych nákladov a výnosov rozdielnych druhov investícií. Robbins ďalej rovnako ako Mises poukazoval na dôležitosť odlišenia medzi technickým a ekonomickým problémom.

I keď sa Robbins neskôr odklonil od rakúskej ekonómie, nikdy nezmenil svoj postoj k problému kalkulácie. Vo svojej autobiografii poukázal na vplyv Misesovho príspevku na jeho všeobecné chápanie ekonomickej teórie.

16 Oskar Lange

Popredným predstaviteľom neoklasickej ekonómie, ktorý sa zaoberal otázkou socializmu bol poľský ekonóm Oskar Lange.¹⁴ K štúdiu myšlienok socializmu ho priviedla skúsenosť so stagnáciou poľskej ekonomiky počas Veľkej deprezie, ktorej hlavným dôvodom podľa Langeho bola rastúca sila monopolov v svetovej ekonomike. Revolučný prevrat a zvrhnutie kapitalizmu s nasledným nastolením socializmu v tej dobe Langemu pripadali ako riešenie, ktoré by odstránilo chudobu a podporilo rast. Svoj revolučný odkaz Lange prezentoval vo svojej knihe *Gospodarka-Polityka-Taktyka-Organizacja Socjalizmu* (1934), v ktorej taktiež prvýkrát spolu s ekonómom Marekom Breitom načrtol svoju víziu socialistickej ekonomiky. Charakteristickou črtou jeho práce bol dôraz na to, že socializmus by nemal byť len popretím kapitalizmu, ale aj jeho pokračovaním. Keďže Lange veril, že expanzia ekonomických monopolov zničila slobodnú súťaž na trhu, videl úlohu socializmu v prehĺbení demokracie a obnovení konkurencie.¹⁵

Rok po vydaní *Collectivist Economic Planning* Oskar Lange publikoval svoj dvojdielny článok *On The Economic Theory of Socialism* (1936), najkompletnejšiu prácu o socialistickej economickej teórii do tej doby. I keď

¹⁴Oskar Ryszard Lange sa narodil 27 júla 1904 v obci Tomaszow Mazowiecki a zomrel 5 októbra 1965 v Londýne. Študoval právo a ekonómiu v Poznani a Krakove, kde získal doktorát z ekonómie a v roku 1931 sa stal docentom. V roku 1934 získal štipendium pre štúdium v USA a Veľkej Británii, vďaka ktorému mohol stráviť 2 roky na Harvardskej univerzite, kde študoval pod Josephom Schumpeterom. Schumpeter ako uznávaný špecialista na hospodárske cykly bol hlavným dôvodom, pre ktorý sa Lange rozhodol využiť veľkú časť svojho štipendia na štúdium na Harvarde. Lange považoval Schumpetera za jediného ekonóma mimo marxistického tábora, ktorý formuloval teóriu ekonomického vývoja a dokonca považoval prepojenie medzi Schumpeterovov teóriou a marxistickými myšlienkami za zjavné. Lange taktiež so Schumpeterom zdieľal obdiv voči Leonovi Walrasovi a jeho teórii všeobecnej rovnováhy. Okrem Walrasa Lange obdivoval aj J.M.Keynesa a prisudzoval veľký význam keynesiánskej revolúcii. V priebehu nasledujúcich desiatich rokov učil Lange na rôznych amerických univerzitách, vrátane Chicaga. V Chicagu sa predovšetkým pokúšal o zabudovanie Keynesovej teórie do teórie všeobecnej rovnováhy. V roku 1945 sa stal veľvyslancom Poľskej ľudovej republiky v USA. V roku 1948 sa vrátil do Varšavy, kde pokračoval vo svojich politických aktivitách, vo výskume a učení.

¹⁵Lange-Breitov model popisuje ako by tento ekonomický systém fungoval. Lange a Breit videli úlohu centrálnej banky v určovaní miery akumulácie a v alokovaní investičných zdrojov medzi jednotlivé podniky a priemyselné združenia. Centrálna banka nemala moc určovať ceny. Všetky ceny mal určovať trh. Rovnako aj investičné zdroje sa mali alokovať vzhľadom k potrebám trhu. Banka mala teda slúžiť trhu. Lange a Breit vo svojom modeli taktiež navrhovali, aby štát primäl podniky, aby zamestnali všetkých žiadateľov o prácu. Tento model mal byť podľa jeho tvorcov lepší nielen ako kapitalizmus, ale aj ako sovietsky model, ktorý bol podľa Langeho a Breita založený na nadšení más a neekonomických výzvach a nemohol zabezpečiť dlhodobý rast.

sa Lange vo svojej práci pokúšal o konečne vyvrátenie Misesovho tvrdenia, prejavil v nej iba málo pochopenia pre Misesove a Hayekove argumenty, ako sa pokúsime ukázať ďalej.

Lange na začiatku svojho článku poukazoval na službu, ktorú Mises svojou prácou socialistom poskytol v tom zmysle, že ich donútil zamyslieť sa nad systémom ekonomickej kalkulácie pre racionálnu alokáciu zdrojov.¹⁶ Lange ďalej tvrdil, že nanešťastie sa Mises neobmedzil len na formulovanie problému, ale snažil sa ukázať, že ekonomická kalkulácia v socialistickej spoločnosti je nemožná.¹⁷

„Riešenie tohto problému, rozdielne od toho, ktoré bolo presadzované profesorom Misesom, bolo navrhnuté v roku 1897 Paretom a bolo ďalej rozpracované Baronem.“ (Lange 1936, str. 54)

Základným problémom, ktorý podľa Langeho viedol k Misesovej chybnéj teórii o nemožnosti kalkulácie v socializme, je podstata cien, v ktorých Mises podľa Langeho nemal jasno. Lange sa odvolával na anglického ekonóma Wicksteeda [1910] (1933), ktorý poukázal na to, že pojem cena má dva významy. Jedným je cena v bežnom význame, ktorým je výmenný pomer medzi dvoma statkami na trhu a druhým všeobecnejším významom ceny sú podmienky, za ktorých sú nám ponúkané alternatívy. Pod pojmom podmienky, za ktorých sú nám ponúkané alternatívy.¹⁸ Pod týmto pojmom Lange rozumel funkciu výrobných technologických možností premeny jednej komodity na druhú.¹⁹ Podľa Langeho sú to práve tieto ceny všeobecnejšieho významu, ktoré sú potrebné k riešeniu problému alokácie zdrojov, pretože ekonomický problém je problémom rozhodovania sa medzi rôznymi alternatívami. K riešeniu takéhoto problému potrebujeme tri informácie:

1. preferencie jednotlivca
2. poznanie podmienok, za ktorých sa nám ponúkajú alternatívy (terms on which alternatives are offered)
3. znalosť o dostupnosti zdrojov

Lange tvrdil, že znalosť preferencií jednotlivcov a dostupnosti zdrojov je prístupná rovnako ako za kapitalizmu tak i za socializmu. Jediným potenciálnym problémom v socializme je poznanie podmienok, za ktorých sú

¹⁶ „Socha profesora Misesa by mala stáť na čestnom mieste vo veľkej sále ministerstva znárodňovania alebo centrálnej plánovacej komisie socialistickeho štátu (...) ako vyjadrenie vďaka za službu, ktorú učinil a aj ako memento veľkej dôležitosti správneho ekonomickeho účtovníctva.“ (Lange 1936, str. 53)

¹⁷ „Bolo to totiž práve odmietnutie možnosti ekonomickeho účtovníctva v socializme profesorom Misesom, ktoré vyzbrojilo socializmus takouto mocnou zbraňou.“ (Lange 1936, str. 54)

¹⁸ Wicksteed pod týmto významom ceny rozumie hodnotové súdy individuálnych ľudí.

¹⁹ Vid' Lange (1936, str. 55).

nám ponúkané alternatívy. Tieto však podľa Langeho môžu byť odvodené zo znalosti preferencií a dostupnosti zdrojov s použitím nástrojov mikroekonómie. Produkčná funkcia poskytuje všetky podstatné informácie o technických možnostiach premeny vstupov na výstup. Ak chcel Lange zredukovať otázku výroby na technologicky problém, musel predpokladať, že informácie o výrobe a spotrebe sú dané. Problémom ale bolo ukázať, ako by centrálni plánovači dostali tieto informácie pri absencii trhu.

Podľa Langeho by teda socialistickí plánovači mohli určiť ceny, ktoré by odrážali podmienky, za ktorých sú nám ponúkané alternatívy a zabezpečiť, že tieto ceny budú rovnovážne a to tým že ich budú vhodným spôsobom meniť v reakcii na pozorovaný previs dopytu alebo ponuky. Tato metóda pokusov a omylov bola prvýkrát navrhnutá už osem rokov skôr Fredom Taylorom v jeho prejave pred American Economic Association. Lange prirovnával metódu pokusov a omylov Walrasovmu *tâtonnement*, kde by centrálna plánovacia komisia hrala úlohu *commissaire-priseur*.

„Začnime s množinou cien daných náhodne (napríklad losovaním z urny). Na základe vylosovaných cien si jednotlivci budú naplňovať svoje individuálne podmienky rovnováhy a dosiahnu maximum svojho úžitku. Pre každý statok bude možné zaznamenať dopytované a ponúkané množstvo. Teraz do hry prichádzajú objektívne podmienky rovnováhy. Ak sú dopytované a ponúkané množstvá rovnaké, tak je celá situácia vyriešená a príslušná cena je cenou rovnovážnou. Ak sú však dopytované a ponúkané množstvá rozdielne, súťaž predávajúcich a kupujúcich cenu zmení. Ceny tých komodít, ktorých dopyt prevyšuje ponuku, stúpnu a ceny tých, pre ktoré platí opak, klesnú. (...) A proces bude pokračovať, až kým nebudú podmienky objektívnej rovnováhy naplnené a nenastane konečne rovnováha.“ (Lange 1936, str. 60)

Aby dokončil analógiu s Walrasovskou všeobecnou rovnováhou, výrobcovia by museli vyrábať na minime priemerných nákladoch a v bode kde sa cena rovná medzným nákladom čím by kopírovali alokatívnu efektívnosť dokonalej konkurencie. Systém by podľa Langeho fungoval, pretože riaditelia závodov by sa správali tak, akoby ceny boli pre nich exogénne určené a boli by brané ako parametre skôr ako nezávislé premenné.

Langeho sa ďalej vo svojej práci snažil ukázať ako by socialistické hospodárstvo viedlo k rovnakým cieľom ako dokonale konkurenčná trhová ekonomika. V Langeho modeli figuroval slobodný trh pre spotrebné statky a prácu, ale žiaden trh pre výrobné faktory. Pretože príjmy z práce by aj naďalej boli určované trhom, nerovnosti v príjmoch by neboli odstránené. Ale keďže

vlastníctvo výrobných prostriedkov je hlavných zdrojom sociálnych nerovnosti v spoločnosti, tak by odstránenie vlastníctva podľa Langeho dopomohlo k ich eliminácii. Jednotlivci by na podporu svojich príjmov dostávali časť z kapitálových výnosov, ktoré by inak išli majiteľom kapitálu.

Lange reagoval na Hayekove obavy z nahradenia podnikateľov centrálnymi plánovačmi výrokom:

„metóda pokusov a omylov by fungovala, alebo prinajmenšom mohla fungovať, oveľa lepšie v socialistickej ekonomike než na konkurenčných trhoch. Je tomu tak preto, lebo Centrálna plánovacia komisia by mala oveľa širšiu znalosť toho, čo sa deje v celom ekonomickom systéme, než akýkoľvek súkromný podnikateľ. Bola by tak schopná dosiahnuť rovnovážnych cien oveľa kratším procesom postupných pokusov než tak činí konkurenčný trh.“ (Lange 1938, str. 89)

Na obavy z nedostatočnej motivácie riaditeľov v socializme Lange ponúkol dve odpovede.

„Diskusia o tomto argumente prináleží skôr sociológii než ekonomickej teórii, a preto sa jej tu nebude môcť venovať.“ (Lange 1938, str. 109)

Druhou odpoveďou bol problém byrokracie, ktorý však podľa Langeho postihuje aj kapitalizmus. Vysvetľoval to tým, že v kapitalizme pri absencii konkurencie riaditelia veľkých korporácií sú rovnako náchylní k neefektívnosti. Oddelenie vlastníctva od riadenia vedie k tomu, že riadiaci pracovníci kapitalistických korporácií často uprednostňujú svoje vlastné záujmy pred efektívnym riadením firmy. Na podporu svojich tvrdení Lange citoval klasickú štúdiu Adolfa Berleho a Gardinera Meansa (1933), predchodcov súčasnej literatúry zaoberajúcej sa problémom principála a agenta.

17 Odpoveď na Langeho – Hayek a Robbins

Hayek reagoval na Langeho vo svojej knihe z roku 1940 *Socialist Calculation: The Competitive Solution* a v sérii článkov, ktoré knihu nasledovali. Hayek, ako sme už ukázali, poskytol kritiku matematického riešenia a metódy pokusov a omylov už v roku 1935. Vo svojej práci vyslovil údiv nad tým, že Lange neposkytol argumenty proti jeho kritike metódy pokusov a omylov ani odpoveď na otázku, ako často by ceny museli byť v modeli ním navrhovanom prispôsobované. Majú sa ceny meniť na konci účtovného obdobia, ako

tvrdil Lange, alebo neustále, ako tiež tvrdil Lange?²⁰ Hayek poznamenal: „[J]e ťažké sa zbaviť podozrenia, že tento partikulárny návrh je výsledkom prehnaného záujmu o problémy čistej teórie stacionárnej rovnováhy.“ (Hayek 1940, str.188)

Hayekov argument bol jednoduchý, tvrdil, že tradičná teória rovnováhy sa zameriava na systém, ktorý stratil všetku dynamiku. Toto je v rozpore so situáciou v reálnom svete, v ktorom prevláda neustála zmena. Hayek sa domnieval, že použitie modelu všeobecnej rovnováhy viedlo Langeho k nerealistickému názoru, že hľadanie nejakej finálnej množiny rovnovážnych cien je jednorázový proces.

„Ak by sme v skutočnom svete čelili približne rovnakým údajom, to čiže ak by bolo cieľom nájsť cenový systém, ktorý by mohol ostať viac alebo menej nemenný po dlhú dobu, tak by tu diskutované riešenie nebolo až také nerozumné. S danými a konštantnými dátami by sme sa skutočne mohli metódou pokusov a omylov priblížiť stavu rovnováhy. Toto má však pramálo spoločného so situáciou v reálnom svete, pre ktorý je neustála zmena pravidlom.“ (Hayek 1940, str. 188)

Zameral sa taktiež na vysvetlenie toho, prečo Langeho návrh toho, že by výrobcovia vyrábali na minime priemerných nákladoch a v bode kde sa cena rovná medzným nákladom, nemôže fungovať. Základným problémom je to, či by výrobca mal k dispozícii potrebnú znalosť, ak nečelí konkurentom, ktorí sa snažia o využitie výrobných faktorov na účely svojej výroby. I keď by sa výrobca skutočne snažil o výrobu na minime priemerných nákladov, problémom by stále ostávala jeho nevedomosť o tom, čo tieto minimálne priemerné náklady sú.

Ako ukážeme neskôr, jednou z hlavných a najdôležitejších Hayekových téz bolo to, že znalosť potrebná pre správne rozhodnutia o výrobných procesoch nie je dostupná ani plánovačovi ani nijakému inému jednotlivcovi vo svojej úplnosti a má často formu, ktorá znemožňuje jej použitie v iných podmienkach než v podmienkach trhovej súťaže.

Robbinsova kritika bola veľmi podobná Hayekovej:

„V svetovej ekonomike so státisícmi druhov komodít a státisícmi spôsobmi ich výroby by bolo dosiahnutie jedného riešenia úplne nepredstaviteľné, a to ani nemusíme uvažovať, permanentnú zmenu tohto riešenia spolu so zmenou podmienok.“ (Robbins 1933, str. 201)

²⁰Porovnaj s Lange (1936).

Proti tomuto Lange namietal, že spotrebitelia taktiež vyriešia stovky rovníc bez použitia náročnejšej matematiky každý deň, keď sa rozhodnú niečo si kúpiť, alebo sa naobedovať v reštaurácii. Jedným z možných protiargumentov je však to, že rovnice, ktoré by musela plánovacia komisia vyriešiť, sú rozdielnej povahy než tie, ktoré každodenne riešia spotrebitelia. Druhým protiargumentom by mohlo byť tiež to, že rovnice v plánovanej ekonomike sa na rozdiel od tých v trhovej ekonomike nevyriešia samé. Hoff (1981) poukazuje na to, že zaujímavý argument proti Langeho tvrdeniu poskytuje sám Wicksteed, na ktorého sa Lange vo svojom článku (1936) odvolával:

„Nemusíme neustále zvažovať alternatívy, pretože v dostatočne dobre organizovanej mysli spravidla nenastáva požiadavka po nijakom zvláštnom statku ak nenastal správny čas a miesto na uspokojenie danej potreby.“ (Wicksteed [1910], citované v: Hoff 1981, str. 222)

Z iného hľadiska Robbins poukazoval na to, že neustále zmeny na konkurenčných trhoch vedú k tomu, že podnikatelia opúšťajú jedno odvetvie a vstupujú do iného. Preto sloboda ukončiť svoje podnikanie je fundamentálna pre efektívne fungovanie výrobných procesov. A je nevyvrátiteľné, že za spoločenského vlastníctva výrobných prostriedkov by táto sloboda absentovala.

Treba však povedať, že Lange považoval to, že Hayeka s Robbinsom uznali, že matematické riešenie v statických podmienkach by bolo možné, za viac než len predstaviteľnosť takéhoto postupu vo svete zbavenom všetkej zmeny. Domnieval sa totiž, že toto uznanie predstavovalo prijatie statickej analýzy ekonomickej rovnováhy ako vhodného nástroja na popisovanie kalkulačného problému a teda za faktické priznanie správnosti Langeho riešenia.

18 Abba Lerner

Príspevok Lerneru ku kalkulačnej debate nemal formu priamej odpovede na Misesa a Hayeka, ale pozostával z článkov vydaných v priebehu tridsiatych rokov, v ktorých Lerner komentoval a doplňal príspevky Dobba, Durbina, Dickinsona a Langeho.

Pre jeho vnímanie Dickinsona bol charakteristický názor, že Dickinsonov príspevok nebol dostatočne vycibrený a poukázal na niektoré drobné chyby, ktoré však podľa neho neznižovali prínos Dickinsonovej práce.

Proti Langemu namietal to, že sa príliš snažil imitovať mechanizmus dokonalej konkurencie. Podľa Lerneru bolo dôležitejšie pomenovať kritéria,

ktorými sa budú rôzne ekonomické usporiadania porovnávať z hľadiska všeobecného blahobytu a to bez ohľadu na prostriedky, ktoré by potom viedli k preferovanému stavu.

„Metodologicky vzaté, moja námietka je tá, že Dr. Lange berie stav konkurenčnej rovnováhy ako cieľ sám osebe, zatiaľ čo v skutočnosti je to len prostriedok k dosiahnutiu cieľa. Nedarí sa mu odhaliť, čo je za konkurenčnou rovnováhou a povedať, čo je naozaj žiaduce. Aj keby bolo pravdou, že ak by bol dosiahnutý a udržaný stav dokonale konkurenčnej rovnováhy a tak by bol dosiahnutý skutočný cieľ – sociálne optimum, tak z toho ešte neplynie, že toto optimum môžeme dosiahnuť len tým, že as budeme snažiť o túto rovnováhu.“ (Lerner 1936, str. 74)

Zatiaľ čo sa Lange pokúšal o imitáciu dokonale konkurenčných trhových procesov, Lerner navrhoval, aby sa teoretici socializmu zaoberali priamo otázkou porovnávania medzných nákladov príležitosti.

Z tohto pohľadu bolo pre Lenera alokačne efektívne také ekonomické usporiadanie, v ktorom sa nebude vyrábať statok, ktorého výroba by si vyžadovala použitie faktorov, ktorých využitie inde by viedlo k výrobe niečoho „dôležitejšieho“. Treba povedať, že Lerner neponúka kritérium pre „dôležitosť“ statku a nie je zložitá si dovoliť, že toto by si nutne vyžadovalo použitie metodologického kolektivismu napríklad v podobe istej forme intersubjektívneho porovnávania úžitku alebo celospoločenskej funkcie blahobytu. Toto by samozrejme vyvolávalo celý rad ďalších metodologických problémov a otázok, ktorých riešenie Lerner neponúkal.

Lavoie (1985) ponúka inú formu kritiky Lernerovho riešenia. Podotýka, že výroba je procesom dynamickým a neistým. Z tohto pohľadu je tradičné pravidlo rovnosti ceny a medzných nákladov uplatniteľné len v úzkom a nerealistickom kontexte statickej ekonomiky a statických očakávaní. I keď Lerner opúšťa slovník neoklasickej mikroekonomickej teórie a miesto rovnosti ceny a medzných nákladov volá po priamom porovnávaní medzných nákladov príležitosti, jeho príspevok vskutku neobsahuje nijaký prostriedok, podľa ktorého by takéto porovnávanie bolo možné vykonávať – a už toľž nie na úrovni centrálného plánovania.

V určitých momentoch si Lerner uvedomoval dynamiku ekonomických procesov a ich orientáciu v čase. Napríklad v Lerner (1937, str. 269) tvrdí, že cena kapitálových statkov závisí predovšetkým od cien, ktoré podnikatelia očakávajú v budúcnosti. Okrem toho i Lerner (1944) traktuje anticipujúceho podnikateľa a rozlišuje motívy, pre ktoré sa začína jeho špekulačná činnosť. Toho vedie k rozlíšeniu, podľa nášho názoru umelému, medzi špekulantom produktívnym a špekulantom agresívnym a monopolistickým.

Je však na škodu vecí, že úvaha napríklad o inštitucionálnom rámci, v ktorom uskutočňovanie takýchto očakávaní prebieha, ostáva nerozvinutá. Podobne je prehliadaný rozdiel medzi kapitalistickým podnikateľom a jeho motiváciami a činnosťou na jednej strane a centrálnou plánovacou komisiou a jej motiváciami na druhej strane. Nepovšimnutý ostáva u Lerneru i podstatný znak podnikateľskej špekulácie – riskovanie za situácie, v ktorej náklady možného omylu nesie len podnikateľ sám; na rozdiel od situácie, v ktorej by riadiaci pracovníci a plánovači za socializmu riskovali svojím anticipovaním majetok celospoločenský. Je nutné však povedať, že tieto „drobné“ opomenutia predstavujú črtu charakteristickú nielen pre Lerneru, ale i pre celý rad iných teoretikov trhového socializmu.

19 Evan Frank M. Durbin

Durbin (1936) o svojom príspevku k debate povedal, že jeho hlavným cieľom bolo navrhnúť praktickejšiu metódu výpočtov než bola tá, ktorú navrhol Dickinson (1933). Jeho návrh spočíval v zavedení dvoch pravidiel, ktorými by sa mali riadiť vedúci pracovníci v socialistických podnikoch. Tieto by mali priviesť socialistickú ekonomiku k imitovaniu alokačného výsledku dokonalej konkurencie. Durbinom navrhnuté pravidlá sa líšili od tých, ktoré navrhoval Lange. Za prvé, riadiaci pracovníci mali spočítať medzný produkt mobilných faktorov. V druhom kroku sa mobilné výrobné faktory prerozdělili na miesta s najvyšším vypočítaným medzným produktom. Durbin hovoril jednoznačne, že:

„schopnosť objaviť medzný produkt nezávisí na nijakom zvláštnom usporiadaní spoločenských inštitúcií.“ (Durbin 1936, str. 143)

Durbin taktiež predpokladal, že znalosť medzných nákladov bude centrálnym plánovačom k dispozícii. Možnou námietkou by bolo, že medzné alebo priemerné náklady sú výsledkom konkurenčného procesu. Neskôr ukážeme, že tento argument do istej miery vyplýva z Hayeka (1945). Podobne ako Taylor a Dickinson aj Durbin obchádzal otázku toho, ako by sa v centrálne plánovanej ekonomike táto znalosť k plánovačom dostala. Durbin pripúšťal, že:

„Mohlo by byť veľmi zložité vyrábať medzné produkty. Ale technické problémy sú tie isté ako pre kapitalistickú, tak aj pre plánovanú ekonomiku.“ (Durbin 1936, str.143)

Podľa Durбина je otázka rozptýlenia znalosti bez konkurenčného procesu len otázkou praktickou, na ktorú teoretici nevedia odpovedať.

„V sfére ekonomickej teórie sa teda riešenia založené na medznej produktivite zdajú byť adekvátne. Ak budú celospoločensky vlastnené podniky rátať medzné produkty a mobilné faktory sa budú podľa toho presúvať do použitia s najvyšším medzným produktom, tak bude problém kalkulácie vyriešený.“ (Durbin 1936, str. 143)

Jedným z kritikov Durбина bol aj Lerner, ktorý mu vyčítal odklonenie sa od hlavného problému, ktorým bolo dosiahnutie rovnosti medzným nákladov a ceny. Svoju kritiku opisoval ako protest proti:

„rozvíjajúcej sa tradícií, ktorá sa rozhodla pristupovať k problému ekonómie socializmu z pozícií konkurenčnej rovnováhy namiesto toho, aby išla priamo k podstatnejšiemu problému medzných nákladov príležitosti. Tento prístup je nielen možné kritizovať metodologicky ako nepriamy a nešikovný, ale je tiež plodným zdrojom omylov vyplývajúcich z nerealistických implikácií statickej povahy konkurenčnej rovnováhy.“ (Lerner 1937, citované v: Hoff 1981, str. 230)

20 Dickinsonov dynamický príspevok

V roku 1939 sa do debaty opätovne zapojil H. D. Dickinson svojou knihou *Economics of Socialism*, v ktorej sa pokúsil o taký výklad trhového socializmu, ktorý by rozširoval skúmanie i mimo hranice statickej mikroekonómie.

Dickinson vo svojej práci prebral Knightovu (1921) tézu, podľa ktorej existujú náhodné javy, ktoré sú svojou podstatou nepoistiteľné a predstavujú skutočnú ekonomickú neistotu. Namiesto je preto otázka, či by boli socialisticke inštitúcie schopné si s touto neistotou poradiť. Dickinson pomerne odvážne tvrdil, že centrálné plánovanie môže odstrániť niektoré z týchto nepoistiteľných rizík okamžite a ostatné môže pomôcť riešiť za použitia neistotnej prirážky k obvyklým zložkám nákladov, ktorými sú mzdy, renta a úrok.

Okamžite odstrániteľné by boli podľa Dickinsona tie zložky neistoty, ktoré vyplývajú zo simultánneho konania podnikateľov, ktorí nie sú informovaní o plánoch svojich konkurentoch. Dickinson podľa všetkého veril, že centrálné vypracovanie jednotného a koherentného plánu ekonomických aktivít je nielenže praktické, ale možno to i považovať za jeden z najvyšších cieľov ekonóma ako spoločenského reformátora.

„Cieľom ozajstného ekonomického plánovania (...) je nahradenie vzťahu výroby a ľudských potrieb, ktorý závisí od chaotickej interakcie neúreka súkromných záujmov na trhu, vzťahom priamym a vedomým.“ (Dickinson 1939, str. 93)

Opäť je ale nutné zdôrazniť, že okrem svojho presvedčenia neponúka Dickinson vskutku nijaký argument dokazujúci, že neistota spôsobená nekompatibilnými plánmi podnikateľov by v socializme nebola nahradená ešte väčšou neistotou a chaosom plynúcim z konania neinformovaných a svoje ciele sledujúcich plánovačov, riadiacich či pracovníkov.

V otázke použitia neistotnej prirážky prejavoval Dickinson veľkú mieru dôvery v možnosti socialistických plánovačov. Tvrdil, že výpočet neistotnej prirážky k cenám „nie je zložitejší než výpočet úrokovej miery“ (Dickinson 1939, str. 97) a taktiež tvrdil, že v kapitalistickej ekonomike je toto určenie ponechané viac menej na hádani jednotlivých trhových účastníkov. Dickinson problém uzatvára tým, že „časom by sa vyvinulo štatistické skúmanie neistoty, založené na distribučných funkciách predaných množstiev a cenových zmien.“ (Dickinson 1939, str. 97-98)

Nie je azda nutné pripomínať, že zo samotnej povahy toho, čo Frank Knight nazýval neistotou, vyplýva, že jej distribučná funkcia neexistuje a preto Dickinsonovo „riešenie“ je len hrubým nedorozumením.

Otázka neistoty a súvisiaci význam podnikateľa je jednou z ústredných tém, ku ktorých rozvoju v rámci rakúskej školy viedla kalkulačná debata. Je zjavné, že riešenie problému neistoty a možnosti anticipácie je nevyhnutné k tomu, aby socialistická ekonomika mohla fungovať v dynamickom a neistom svete. V tejto súvislosti Dickinson tiež neponúka uspokojujúce odpovede. Tvrdí, že ekonomický systém musí ponúkať riadiacim pracovníkom a plánovačom „voľnosť v experimentovaní s novými produktmi, alternatívnymi spôsobmi výroby a substitúciou jedného druhu materiálu, strojov či práce za iný.“ (Dickinson 1939, str. 213-214)

Táto voľnosť však musí kráčať, a to aj z Dickinsonovho pohľadu, ruku v ruke so zodpovednosťou. Preto Dickinson tvrdí, že odmeňovanie riadiacich pracovníkov v socializme musí závisieť od efektívnosti, s akou si nimi riadené jednotky počínajú. Lebo inak by riadiaci pracovník bol lákaný ku rôznym riskantným kúskom len preto, že existuje sebemenšia nádej, že sa jeden z nich ukáže byť úspešným. Bez tohto vzťahu medzi úspešnosťou a odmeňovaním by problém obmedzenia sklonu riadiacich pracovníkov k riziku skončil úplnou stratou akejkoľvek samostatnosti.

To zásadné, čo robí Dickinsonov návrh nepoužiteľným je to, že v absencii trhových cien by neexistoval nijaký spôsob, ako vyhodnocovať úspešnosť jednotlivých experimentov. Rovnako ani plánovacia komisia, ktorá by podľa

Dickinsona „podnecovala experimentovanie“ (Dickinson 1939, str. 219) by nemala nijaký prostriedok, ako zistiť, aké druhy experimentov by konkrétne mali byť podporované a aké nie.

Časť VI

Problém znalosti

Jedným z dôvodov, pre ktorý sa Hayek zamerlal na objasnenie úlohy znalosti v spoločnosti bol ten, že reagoval na ekonómov, ktorí považovali znalosť dát, ktoré sú potrebné pre ekonomickú kalkuláciu, za danú. Hayek (1935) prvýkrát poukázal na otázku znalosti, keď hovoril o množstve informácií o zdrojoch, výrobných technikách a iných faktoroch, ktorými by plánovacia komisia musela disponovať za účelom úspešného plánovania. Neskôr sa zaoberal aj inou, dôležitejšou otázkou toho, či potrebná znalosť môže byť považovaná za danú čo i len decentralizovaným rozhodovateľom. Myšlienka toho, že všetka potrebná znalosť by mohla byť koncentrovaná v hlavách pár ľudí, pripadala Hayekovi absurdná, a to aj vtedy, ak by sme za znalosť považovali len artikulované vedomosti existujúce v danom čase. Veľká časť znalosti, ktorá je využívaná, však neexistuje v žiadnej forme pripravenej na použitie. Hayek tvrdil, že časť tejto znalosti existuje v technike myslenia, ktorá umožňuje jednotlivým podnikateľom nájsť nové riešenia práve v momente, keď sú konfrontovaní s novými situáciami. V takomto prípade je nemožné, aby tí, ktorí touto znalosťou disponujú, boli schopní ju predať plánovacej komisii. Hayek pripúšťa, že v istom zmysle je všetka rozptýlená znalosť v ekonomike rovnako dostupná ekonomickým aktérom ako v kapitalizme tak aj v socializme. Otázkou ale zostáva, ako by sa táto rozptýlená znalosť dala efektívne využiť centrálnymi plánovačmi pri absencii konkurenčných procesov.

„Hlavným prínosom ozajstnej konkurencie je to, že jej prostredníctvom je využitá znalosť náležiaci veľkému množstvu ľudí, ktoré – ak by mali byť použité v centrálne plánovanej ekonomike – by museli všetky byť obsiahnuté v jedinom pláne. Predpoklad, že by plánovací orgán disponoval všetkou touto znalosťou mína podstatu veci.“ (Hayek 1940, str. 202)

Hayek pôvodne formuloval tento argument proti matematickému riešeniu, ale neskôr ho použil aj proti Langeho návrhu riešenia. Hayek tvrdil, že statická teória dokonalej konkurencie „vychádza z predpokladu daného množstva vzácných statkov. Avšak to, ktoré statky sú vzácne, či ktoré predmety sú statkami a ako vzácne sú – toto všetko sú záležitosti, ktoré konkurencia musí ešte len objaviť.“ (Hayek 1978, str. 181)

21 Využitie znalostí v spoločnosti

Hayek sa kritikou predpokladu vopred danej znalosti zaoberal aj v ďalších prácach, *Economics and Knowledge* (1937) a v jednom zo svojich najznámejších článkoch *The Use of Knowledge in Society* (1945). V tejto práci vyjasnil rozdiel medzi svojím chápaním toho, čo nazýval ekonomickým problémom a tým, ako ho vnímali trhoví socialisti.

„Ak máme všetky relevantné informácie, ak môžeme vyjsť z danej sústavy preferencií a ak ovládame všetky znalosti o disponibilných prostriedkoch, potom problém, ktorý z toho vyplýva, je problémom čisto logickým.“ (Hayek 1945, str. 519)

Takejto redukcie ekonomického problému sa dopustili trhoví socialisti. Ako však ukazuje Hayek, toto nie je ekonomický problém, ktorému by spoločnosť v reálnom svete musela čeliť.

„To, čo robí problém racionálneho ekonomického usporiadania tak zložitým, je fakt, že znalosť okolností, ktorú musíme využívať, nikdy neexistuje v koncentrovanej alebo integrovanej forme, ale iba ako rozptýlené útržky neúplných a často rozporných znalostí, ktoré majú všetci navzájom oddelení jednotlivci.“ (Hayek 1945, str. 519)

Podstatný príspevok Hayeka bol v poukázaní na rôzne druhy znalostí a ich relatívne významy. Dôležité bolo oddelenie vedeckých znalostí a takzvaných neorganizovaných znalostí, vzťahujúcich sa ku konkrétnemu času a miestu. O neorganizovanej znalosti Hayek tvrdil, že poskytuje každému jednotlivcovi výhodu nad ostatnými, pretože obsahuje informácie, ktoré môžu byť prospešne využité. Pre uskutočnenie racionálnych ekonomických rozhodnutí je potrebné prepojiť tento typ znalosti s cenovým systémom, ktorý je výsledkom konkurenčných procesov.

Odlíšenie rôznych významov znalosti Hayek považuje za jeden z hlavných predmetov sporu medzi priaznivcami centrálne plánovanej ekonomiky a ich oponentmi. Príčiny tohto sporu videl v príliš statickom chápaní ekonomiky zo strany teoretikov socializmu, ktorí zanedbali to, že ekonomické problémy vznikajú vždy a len v dôsledku zmeny.²¹

„Jedným z dôvodov, prečo sú ekonómovia v rastúcej miere ochotní zabúdať na neustále malé zmeny, ktoré utvárajú celkový ekonomický obraz, je pravdepodobne to, že sa v čoraz väčšej zaoberajú statickými agregátmi, ktoré vykazujú omnoho väčšiu stabilitu než pohyby detailu.“ (Hayek 1945, str. 523-524)

²¹Vid' Hayek (1945).

Hayek v tomto bode poznamenal, že znalosti vzťahujúce sa ku konkrétnemu času a miestu nemôžu byť zachytené štatisticky a teda nemôžu byť zahrnuté v centrálnom plánovaní, ktoré je na štatistických informáciách založené. Tento problém sa podľa Hayeka dá vyriešiť len nejakou formou decentralizácie, pri ktorej by posledné rozhodnutia boli ponechané ľuďom. Aby bol problém vyriešený úplne, je potrebné, aby človek nerozhodoval len na základe svojej obmedzenej znalosti, ale aj na základe informácií, ktoré sú mu komunikované a ktoré potrebuje, „aby zasadil svoje rozhodnutia do súvislosti všetkých zmien v celom ekonomickom systéme.“ (Hayek 1945, str. 525) Hayek zdôraznil, že cenový systém plní takúto funkciu tlmočenia informácií.

„Najvýznamnejším rysom tohto systému je úspornosť znalostí, s ktorou funguje, resp. to, ako málo potrebujú individuálni účastníci vedieť, aby boli schopní podniknúť tu správnu akciu. V skratke, určitým druhom symbolu sa odovzdáva práve tá najpodstatnejšia informácia a odovzdáva sa práve tým, ktorých sa týka“ (Hayek 1945, str. 526-527)

K problému znalosti sa Hayek vrátil vo svojich prácach *The Meaning of Competition* (1948) a *Competition as a Discovery Procedure* (1978), v ktorej opisuje konkurenciu ako

„proces vedúci k objaveniu istých faktov a bez ktorého by tieto fakty neboli nikým poznané, alebo by prinajmenšom neboli využité.“ (Hayek 1978, str. 179)

Vo všetkých týchto prácach sa Hayek snažil o taký prístup k ekonómii, ktorý by nahradil taký prístup k neoklasickému kritériu blahobytu definovaného Pareto optimalitou, kritériom koordinovanosti individuálnych plánov.

Časť VII

Trh ako proces objavovania

22 Úloha podnikateľa

Mises nevenoval príliš veľa pozornosti odpovediam na jeho argument zo strany väčšiny socialistických teoretikov. Za vhodné však považoval odpovedať na príspevky priaznivcov trhového socializmu. Učinil tak však až vo svojej práci *Nationalökonomie* (1940). Mises začal diskusiu nimi navrhnutého riešenia spočívajúceho v metóde pokusov a omylov poukázaním na to, že táto metóda funguje len na konkurenčnom trhu.

Mises v zdôrazňoval úlohu trhu ako procesu, či lepšie povedané procesu objavovania. Zásadný problém trhových socialistov tak videl v tom, že považovali riaditeľov socialistických závodov zhodných s riaditeľmi kapitalistických korporácií, pričom stavali do úzadia dôležitú význam podnikateľa, ktorého cieľom je maximalizácia zisku.

„Činnosť riadiacich pracovníkov, ich nákupy a predaje, sú len malou súčasťou všetkých trhových operácií. Trh v kapitalistickej spoločnosti tiež vykonáva tie funkcie, ktoré alokujú kapitálové statky medzi rôzne priemyselné odvetvia. Podnikatelia a kapitalisti zakladajú obchodné spoločnosti, zväčšujú alebo znižujú ich veľkosť, rušia ich alebo fúzujú s inými firmami, kupujú a predávajú akcie a obligácie už existujúcich alebo nových firiem, udeľujú úvery; v skratke vykonávajú tú činnosť, ktorú súhrnne nazývame peňažným a kapitálovým trhom. A sú to práve tieto finančné operácie podnikateľov a špekulantov, ktoré vedú výrobné procesy tým smerom, ktorý uspokojuje najlepšie potreby spotrebiteľov.“
(Mises [1949] 1996, str. 707-708)

Mises ďalej vysvetľoval, prečo riaditelia závodov v socializme nemôžu nikdy nahradiť úlohu podnikateľov. Odpoveďou je to, že neriešia zásadnú otázku, ktorou je alokácia zdrojov.

„V ktorých odvetviach by mala byť výroba zvýšená alebo znížená, ktoré odvetvia by mali vyrábať niečo iné, aké nové priemyselné činnosti by mali byť započaté? (...) Tí, ktorí zamieňajú podnikateľstvo a riadenie firmy zatvárajú oči pred ekonomickým problémom samotným (...) Kapitalizmus nie je systémom riadenia spoločností, je to systém podnikateľský.“ (Mises [1949] 1996, str. 708)

Mises tvrdil, že keďže trhoví socialisti nikdy nepochopili úlohu podnikateľských aktivít, ani ich nenapadlo, zachovať ich v svojom modeli trhového socializmu.

„Tí, ktorí navrhovali kvázitrhy pre socializmus nikdy nechceli zachovať burzy cenných papierov a komoditné burzy, obchody s futures a bankárov a veriteľov inak než ako kvázi-inštitúcie.“ (Mises [1949] 1996, str. 709)

Namiesto toho socialistický teoretici navrhovali, aby sa riaditelia správali ako vlastníci závodov a snažili sa o maximalizáciu zisku.

Úloha investorov a špekulantov by v socializme bola hraná centrálnou plánovacou komisiou. Táto predstava však pripadala Misesovi absurdná, nakoľko podstatou investovania a špekulácií je práve riskovanie svojho vlastného majetku.

„Na špekulácie a investovanie sa nemožno hrať. Špekulanti a investori riskujú svoje bohatstvo, svoje osudy. Tento fakt ich robí zodpovednými pred spotrebiteľmi, najvyššími šéfmi kapitalistickej ekonomiky. Ak by boli zbavení tejto zodpovednosti, boli by zbavení samotnej svojej podstaty.“ (Mises [1949] 1996, str. 709)

23 Podstata cien podľa Misesa

Mises nikdy priamo nereagoval na Langeho, ale z jeho neskorších prác je vidieť, že odmietal Langeho názor, že ceny nie sú ničím viac než len podmienkami, za ktorých sú nám ponúkané alternatívy. Pre Misesa sú ceny výsledkom súhry individuálnych ohodnotení zo strany trhových účastníkov a odrážajú ich plány v konkrétnom momente v čase. Ceny sú taktiež dôležitou pomôckou pre podnikateľov, ktorí pomocou nich robia kalkulácie zamerané do budúcnosti o najhodnotnejšom využití zdrojov.

„Pri príprave svojich plánov podnikatelia najprv pozorujú ceny z bezprostrednej minulosti, ktoré sú chybne nazývané súčasnými cenami. Samozrejme, podnikatelia nikdy nezahŕňajú tieto ceny do svojich kalkulácií bez toho, aby brali do úvahy ich očakávané zmeny. Ceny z bezprostrednej minulosti sú pre nich len počítačným bodom úvah vedúcich k predpovedaniu budúcich cien. (...) Minulé ceny sú pre podnikateľa, tvorcu budúcej výroby, len mentálnou pomôckou.“ (Mises [1949] 1996)

Podnikatelia robia rozhodnutia o využití zdrojov vo svete, v ktorom výroba trvá istý čas a neustály vývoj ľudských plánov mení štruktúru cien. V takomto svete nie je ťažké dopustiť sa chýb, ktoré ale vzápätí vytvárajú ziskovú príležitosť pre niekoho ďalšieho. Takýto systém, i keď sa nám javí chaotický, sa ukazuje ako efektívny spôsob odhaľovania relatívnych vzácnosti zdrojov. A aj keď cenový systém pracuje skrz individuálne záujmy miliónov aktérov na trhu, jeho výsledkom je spoločenská kooperácia. Je zjavné, že pre Misesa je podnikateľ dôležitou súčasťou takéhoto systému, rovnako ako aj inštitucionálny rámec, v ktorom sa podnikateľove konanie realizuje. V systéme, bez správne definovaných vlastníckych práv neexistuje pre podnikateľa dostatočná informovanosť a motivácia k podnikateľskej činnosti. Mises poukázal na to, že síce Langeho snaha o zakomponovanie cien a trhu do socialistického rámca brala do úvahy tieto poznatky, bez zvyšku vhodného inštitucionálnych rámca je však odsúdená na neúspech.

24 Čo s existujúcou kapitálovou štruktúrou?

Čo sa týka otázky znalosti, Mises poukazoval na to, že „aj keby sme predpokladali, že zázračné zjavenie by umožnilo plánovačovi vyriešiť všetky problémy, týkajúce sa najvýhodnejšieho usporiadania výrobných aktivít bez použitia ekonomickej kalkulácie, a presný obraz jeho finálneho cieľa by mu bol dostupný, stále by ostávali podstatné ťažkosti, ktoré nemožno vyriešiť bez využitia ekonomickej kalkulácie.“ (Mises [1949] 1996, str. 713)

Problém spočíva v tom, že plánovač nezačína od nuly a nie je v situácii, v ktorej si môže dovoliť vybudovať kapitálovú štruktúru, ktorá by dokonale spĺňala podmienky, pre dosiahnutie požadovaných cieľov. V skutočnosti má plánovač k dispozícii nielen prírodné zdroje, ale aj kapitálovú štruktúru, ktorá bola vybudovaná v minulosti a ktorú sa musí snažiť využiť čo najlepšie môže, ak naozaj nechce začať od nuly „z extrémnej chudoby a hladu primitívneho človeka a chce prežiť obdobie, ktoré nás delí od rekonštrukcie výrobných kapacít podľa nových plánov.“ (Mises [1949] 1996, str. 714)

Ani hypotetická znalosť podmienok všeobecnej rovnováhy však neposkytuje informáciu o tom, ako najlepšie využiť existujúcu kapitálovú štruktúru.

Dôraz na otázku znalosti, ako ukážeme v závere, bol predmetom sporu i medzi rakúskymi ekonómami.

Časť VIII

Fiktívne víťazstvo trhového socializmu

25 Formálne ukončenie debaty

V roku 1948 American Economic Association vybrala Abrama Bergsona, aby vypracoval Received Opinion na tému kalkulačnej debaty. Abram Bergson vo svojej eseji *Socialist Economics* (1948) zhrnutím hlavných príspevkov debaty formálne ukončil spor o možnosti kalkulácie. Joseph Schumpeter o tejto eseji povedal, že nenecháva nič nedoriešené.²² Bergson po zhrnutí Misesovho argumentu dodáva, že „ak sú preferencie a technológia dané, hodnota výrobných prostriedkov môže byť jednoznačne určená imputáciou bez zásahu trhovým procesom. Rada ľudí by mohla rozhodnúť o alokácii zdrojov zaisťujúc tak optimálny blahobyť. Všetko, čo by musela urobiť, by bolo to, že by vyriešila Paretove a Baroneho rovnice.“ (Bergson 1948, citované v: Rothbard 1991, str. 55)

K príspevkom Hayeka a Robbinsa Bergson dodáva, že boli vyriešené Langeho metódou pokusov a omylov. Všetky ostatné problémy sú iba otázkami relatívnej efektívnosti a politických preferencií. Týmto bola kalkulačná debata formálne ukončená „víťazstvom“ trhových socialistov.

26 Langeho posledné slovo

Lange vo svojej práci *The Computer and the Market*, vydanvej v roku 1967 napísal:

„Ak by som mal svoju esej napísať dnes, moja úloha by bola omnoho ľahšia. Moja odpoveď Hayekovi a Robbinsovi by bola: Kde je problém? Vložme simultánne rovnice do elektronického počítača a výsledok dostaneme za menej než sekundu. Trhový proces so všetkým svojím ťažkopádnym tátonnement je staromódny. Možno ho dokonca považovať za počítaacie zariadenie predelektronického veku.“ (Lange 1967, str. 158)

Rothbard (1991) poukazuje na to, že Langeho nadšené privítanie počítačovej techniky schopnej vyriešiť milióny rovníc, o ktorých predtým tvrdil,

²²Vid' Lavoie (1981, str.49).

že si vedomé riešenie nevyžadujú, svedčí o tom, že možno sám nebol presvedčený o použiteľnosti metódy pokusov a omylov k riešeniu kalkulačného problému.

Časť IX

Don Lavoie a kritika štandardného pohľadu

Don Lavoie (1985) sa vo svojej práci zaoberal kritikou štandardného pohľadu na kalkulačnú debatu. Tu je potrebné podotknúť, že štandardným pohľadom na debatu sa myslel pohľad pred pádu socializmu v strednej a východnej Európe. Lavoie poskytol taktiež návrhy toho, ako a prečo štandardná interpretácia chybné vysvetľovala dôležité argumenty debaty. Jeden z hlavných dôvodov chybné interpretácie videl v základných rozdieloch medzi rakúskou a neoklasickou školou, v ich rozdielnych pohľadoch na ekonomickú vedu a v rozdielnych interpretáciách ekonomických pojmov, ktoré v dobe debaty neboli jednotlivým stranám zjavné. Tieto rozdiely umožnili niektorým aktérom debaty priradovať nesprávne neoklasické výklady konceptom, ktoré používali rakúski ekonómovia. Išlo predovšetkým o koncepty ako ekonomická teória, ktorá bola chybné interpretovaná ako statická teória rovnováhy, efektívnosť, ktorá bola zamenená za Pareto optimalitu, vlastníctvo považované za formálny legálny titul miesto faktickej kontroly nad zdrojmi a konkurencia zamenená za dokonalú konkurenciu. Lavoie prisudzuje zásluhy za objasnenie tohto problému Israelovi Kirznerovi²³ a jeho kritike neoklasickej mikroekonómie.

Lavoie vo svojej práci ďalej poskytol alternatívny pohľad na kalkulačnú debatu, rozčlenený podľa jej hlavných bodov:

1. pred rokom 1920: Štandardný pohľad na debatu zanedbal dominanciu marxistického modelu socializmu v socialistickej ekonómii pred rokom 1920. I keď sa mnohí socialistickí ekonómovia vyhýbali priamej diskusii o tom, ako budú socialisticke inštitúcie fungovať, myšlienka centrálného plánovania evidentne vyplývala z kritiky kapitalizmu. A práve táto vízia centrálného plánovania je dôležitejšia než akákoľvek jej neskoršia verzia a upustenie od nej značilo omnoho významnejší ústup socialistov než je štandardný prístup k debate ochotný pripustiť.

2. Mises: Mises si bol vedomý, že v statickej ekonomike by nebolo centrálné plánovanie problémom. Svoju kritiku smeroval predovšetkým na zástancov marxistického socializmu a zameriaval sa na argument nevyhnutnosti cien pre racionálnu kalkuláciu. Na rozdiel od štandardného prístupu k debate, jeho argument je plne aplikovateľný na všetky formy socializmu, ktoré obhajujú verejné vlastníctvo výrobných faktorov.

²³Vid' Lavoie (1981, str.42).

3. riešenie rovníc: Bareného tvrdenie je plne konzistentné s Misesovým, i keď omnoho menej kompletne. Načrtáva formálnu podobnosť socializmu a kapitalizmu pri statických podmienkach pomocou rovníc. Mises tvrdil, že i keď by tieto rovnice s dostatočne výkonným počítačom boli riešiteľné, nie sú aplikovateľné pre skutočný svet.

4. problém nerealizovateľnosti: Argumenty Hayeka a Robbinsa neboli ústupkom od Misesovho tvrdenia, ale skôr komplementárnym doplnením a kritizovali neskoršie verzie centrálného plánovania pomocou riešenia rovníc a metódou pokusov a omylov.

5. model pokusov a omylov: Odpoveď rakúskym ekonómom metódou pokusov a omylov bola založená na analógii s modelom dokonalej konkurencie, ktorý však nevysvetľuje dynamické cenové prispôsobenie v reálnom svete. Langeho model teda neposkytuje odpoveď na Misesov argument.

Časť X

Záver

27 Hayekov versus Misesov argument

Otázka relatívneho významu príspevkov Hayeka a Misesa do kalkulačnej debaty sa stala v kruhoch rakúskej ekonómie predmetom sporu. Ekonómovia ako Joseph Salerno a Murray Rothbard zastávali názor, že Hayekov prínos do kalkulačnej debaty bol irelevantný.

„Misesov dôkaz logickej nemožnosti nezávisí od neschopnosti plánovačov vykonávať úlohy, ktoré v zásade môžu byť vykonávané ľudskou myslou.“ (Salerno 1994, str. 112)

Je zrejmé, že Mises ani Hayek nepopierali to, že socializmus by v realite čelil problémom akými sú: nahromadenia veľkého množstva technickej znalosti, riešenia matematických rovníc pre vyspelú ekonomiku, motivácia riadiacich pracovníkov či pracovná disciplína. Ako poznamenáva Boettke (1998), obaja použili varianty týchto problémov pri kritike socialistických návrhov, i keď tieto problémy neboli tými najpodstatnejšími výhradami voči socialistickému plánovaniu. Podľa Boettkeho môžeme za najpodstatnejšiu výhradu považovať problém znalosti, ktorej zdrojom môže byť len trh samotný.

Hayekov príspevok o znalosti Salerno nazýva „dáta“. Boettke argumentuje, že ak považuje tieto dáta za dané, ako je to vo všeobecnom modeli rovnováhy, potom sa Misesov argument stáva teoreticky triviálny. Je taktiež samozrejmé, že tieto dáta nemôžu byť považované za dané, keďže sú pevne zviazané s inštitúciou súkromného vlastníctva a trhovým procesom.

Jeffrey M. Herberner (1996) tvrdil, že Misesov argument mal stránku aritmetickú, ktorá spočívala v tom, že nie je možné spočítavať heterogénne jednotky a preto plánovači aj keby poznali všetky dáta o preferenciách a dostupných technológiách by nevedeli porovnávať rozličné spôsoby výroby medzi sebou.

„Riaditeľ chce postaviť dom. Je však mnoho spôsobov, ku ktorým sa môže uchýliť.(...) Ktorý spôsob stavby by mal riaditeľ použiť? Nemôže zredukovať rozličné druhy materiálu a práce na spoločného menovateľa. A teda ich nemôže porovnávať...V skratke, nemôže sa pri porovnávaní nákladov a výnosov uchýliť k

nijakej aritmetickej operácii.“ (Mises [1949], citované v: Herbener 1996, str. 156)

Z nášho pohľadu je oprávnené poukazovať na to, že Misesov a Hayekov argument boli rozdielne. Bolo by však chybou nevnímať komplementaritu oboch argumentov a zanášať do spätného hodnotenia oboch príspevkov falošnú dichotómiu medzi misesovským apriorizmom a hayekovským akcentovaním otázky rozptýlenej znalosti. Treba si uvedomiť, že Mises sa neadresoval nijakému špeciálnemu publiku a jeho príspevok – akokoľvek správny – ostal dlho nepochopený, zatiaľ čo Hayek sa snažil o živú komunikáciu s vtedajšou ekonomickou obcou a to spôsobom zrozumiteľným pre väčšinu vtedajších akademických ekonómov. Preto sa domnievame, že Hayekov príspevok je príspevkom dôležitým a správnym.

28 Ekonómia informácií a rakúska škola

Bardhan a Roemer (1993) sa vo svojej publikácii venovali výkladu kalkulačnej debaty s ohľadom na prínos ekonómie informácií.²⁴ Boettke (1998) poukazoval na to, že Bardhan a Roemer nesprávne pochopili Hayekov argument znalosti, ktorý bol prezentovaný ako výhrada voči socializmu. Z ich pohľadu Hayekova kritika socializmu spočívala v zložitosti koordinácie súkromných informácií a v nemožnosti kontroly agentov (z pohľadu modelov princípála-agenta). Takto je možné si predstaviť nejaký systém založený na inom než súkromnom vlastníctve, ktorý by „skombinoval demokraciu a rozumne rovnostársky príjem a distribúciu bohatstva s niektorými s týchto motivačných mechanizmov a mechanizmov disciplíny.“ (Bardhan a Roemer 1993, str. 16)

Hlavnou výhradou predstaviteľov ekonómie informácií voči rakúskym ekonómom bolo to, že nebrali dostatočne do úvahy problém motivácie a teda ich prínos k problému socializmu je obmedzený.

Bruce Caldwell (1997) vo svojej práci kritizoval tento postoj a poukázal na to, že rakúski ekonómovia sa „vydali inou cestou.“ (Caldwell 1997, str. 1886) I keď si boli vedomí problému motivácie, svoju kritiku socializmu na ňom nezakladali. Síce cesta, ktorou sa vydali bola iná, ich analýza má čo ponúknuť i súdobému ekonomickému mainstreamu.

²⁴Vid' tiež Stiglitz (1994).

29 Záverečné poznámky

Ambíciou tejto práce bolo poukázať na priebeh a na hlavné argumenty účastníkov kalkulačnej debaty. Dúfame, že sa nám podarilo vyložiť jadro postojov Borisa Brutzkusa, Ludwiga von Misesa a Friedricha von Hayeka, ako aj ekonómov presvedčených nielen o správnosti kolektivistického spoločenského poriadku, ale aj o jeho praktickej realizovateľnosti.

Domnievame sa, že z našej práce vyplývajú predovšetkým dve zistenia.

Prvé sa týka realizovateľnosti socializmu. Ak by sme aj verili, že socialistické spoločenské usporiadanie je usporiadaním spravodlivým a žiaducim - v čo mimochodom neveríme - kalkulačná debata vcelku jasne ukázala praktickú nerealizovateľnosť, či doslovnú *nemožnosť* racionálneho riadenia ekonomických aktivít v socializme. V dôsledku toho bude celospoločenské vlastníctvo výrobných prostriedkov vždy viesť k chudobe, úpadku a chaosu a nemôže slúžiť ako prostriedok k dosiahnutiu cieľov deklarovaných priaznivcami kolektivismu - predovšetkým majetkovej rovnosti. Inou otázkou je pochopiteľne to, či tieto ciele sami osebe sú žiaduce a malo by byť usilované o ich dosiahnutie. V tomto bode máme opäť sklon odpovedať záporne a to pre celý rad dôvodov, ktoré nemôžu byť v diskutované v tejto práci.

Druhé zistenie, ktoré podľa nášho názoru vyplýva z tejto práce sa týka vplyvu kalkulačnej debaty na vývoj ako Rakúskej ekonómie, tak i ekonomického mainstreamu. Nejde pochopiteľne o zistenie nové, i Israel Kirzner zastáva názor, že „v priebehu tejto výmeny názorov Rakúšanovia priebežne zlepšovali chápanie svojej vlastnej pozície.“ (Kirzner 1987, str. 1)

Bez zaujímavosti nie je ani to, že ani Mises ani Hayek si v začiatkoch debaty neboli vedomí, ako významne sa ich pohľad na trh líšil od pohľadu na trh vtedajších myšlienkových smerov.

Rakúska vetva neoklasickej ekonómie, pracujúca v tradícii diela Carla Mengera, prikladala hlavný význam chápaniu trhu ako procesu. Na druhej strane ekonómovia vychádzajúci z walrasovskej tradície akcentovali koncept rovnováhy ako žiaduceho stavu. Keď teda Oskar Lange interpretoval Misesov kalkulačný argument z tejto perspektívy, neuvedomil si, že jeho metodologické východiská sú radikálne iné od východísk Misesových. Podľa Kirznera tak debata viedla k upresňovaniu rakúskych pozícií a k uvedomovaniu si rozdielov s ekonomickým mainstreamom, ako aj k zdokonaleniu pohľadu na dynamickú úlohu trhov a význam podnikateľa.

Spolu s tým však debata do istej miery poslúžila ako zdroj poučenia i pre neoklasických ekonómov.

„Spolu s priebežne sa rozvíjajúcim upresňovaním modernej rakúskej pozície by sme mali priznať, že paralelný proces viedol i

k vzniku konzistentnejšie artikulovanej walrasovskej/neoklasickej pozície. Aj keď by bolo prehnané vidieť kalkulačnú debatu ako hlavný faktor zodpovedný za rozvoj explicitne neoklasického pohľadu na ekonómiu, zdá sa byť pravdepodobné, že Langeho a Lernerov postoj v debata slúžil prinajmenšom ako významná epizóda v tomto vývoji.“ (Kirzner 1987 ,str. 3)

Literatúra

1. Bagehot, Walter: *Economic Studies*, New York [1898] (1973)
2. Bardhan, Pranab a Roemer, John E. (eds.): *Market Socialism*, New York a Oxford (1993)
3. Barone, Enrico: The Ministry of Production in the Collectivist State [1908], in: Hayek, F.A. (ed.): *Collectivist Economic Planning*, London (1935)
4. Bauer, Otto: *Der Weg zum Socialismus*, Viedeň (1919)
5. Bergson, Abram: Socialist Economics, in: Ellis, Howard (ed.): *Survey of Contemporary Economics*, Homewood, IL (1948)
6. Berle, Adof A. a Means, Gardiner C.: *The Modern Corporations and Private Property*, New York (1933)
7. Boettke, Peter J: Economic Calculation: The Austrian Contribution to Political Economy, *Advances in Austrian Economics* 5 (1998), str. 131 - 158
8. Boettke, Peter J.: The Austrian Critique and the Demise of Socialism: The Soviet Case, in: *Austrian Economics: Perspectives on the Past and Prospects for the Future*, Vol. 17, Richard M. Ebeling (ed.), Hillsdale, MI (1991)
9. Bourguin, Maurice: *Les systèmes socialistes*, Paris, troisième édition (1933)
10. Böhm-Bawerk, Eugen: *Capital and Interest*, Indianapolis, IL (1959)
11. Bucharin: *Kommunisternes Program*, Kodaň (1918)
12. Brutzkus, Boris: *Economic Planing in Soviet Russia*, Westport, CT [1935], (1981)
13. Caldwell, Bruce: Hayek and Socialism, *Journal of Economic Literature*, Vol. XXXV (December 1997), str. 1856-1890
14. Dickinson, H. D.: Price Formation in a Socialist Community, *The Economic Journal* (June 1933)
15. Dickinson, H. D.: *Economics of Socialism*, Oxford (1939)

16. Dobb, Maurice: Economic Theory and Socialist Economy: A Reply, *The Review of Economic Studies*, Vol. 2, No. 2 (Feb., 1935)
17. Dobb, Maurice: Economic Theory and the Problems of a Socialist Economy, *The Economic Journal* (Dec. 1933)
18. Durbin, E.F.M.: Economic Calculus in a Planned Economy, *The Economic Journal* (Dec. 1936)
19. Engels, Friedrich: *Anti-Dühring: Herr Eugen Dühring's Revolution in Science*, Foreign Languages Publishing House, Moskva (1962)
20. Gossen, H. H.: *Entwicklung der Gesetze des menschlichen Verkehrs und des daraus fließenden Regeln für menschliches Handeln* [1854], 3. vydanie, Berlin (1927)
21. Hayek, Friedrich A. von (ed.): *Collectivist Economic Planning*, London (1935)
22. Hayek, Friedrich A. von: Competition as a Discovery Procedure, in: Hayek, Friedrich A. von (ed.): *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, Chicago (1978)
23. Hayek, Friedrich A. von: Economics and Knowledge, *Economica* 4 (1937)
24. Hayek, Friedrich A. von: Socialist Calculation: The Competitive 'Solution', *Economica* 7 (1940), str. 125-149
25. Hayek, Friedrich A. von: The Meaning of Competition, in: Hayek, Friedrich A. von: *Individualism and Economic Order*, Chicago (1948), str. 92-106
26. Hayek, Friedrich A. von: The Use of Knowledge in Society, *The American Economic Review*, Vol. 35, No. 4 (Sept. 1945)
27. Heimann, Eduard: *Mehrwert und Gemeinwirtschaft*, Berlin (1922)
28. Herbener, Jeffrey M.: Calculation and the Question of Arithmetic, *Review of Austrian Economics*, Vol. 9, No.1 (1996)
29. Hoff, Trygve J.B.: *Economic Calculation in the Socialist Society*, Indianapolis, IN (1981)
30. Kirzner, Israel M.: Economic Calculation Debate: Lessons for Austrians, *Review of Austrian Economics*, No.2 (1987)

31. Knight, Frank H.: *Risk, Uncertainty and Profit*, Chicago (1921)
32. Lange, Oskar: *Gospodarka-Polityka-Taktyka-Organizacja Socjalizmu*, Varšava (1934)
33. Lange, Oskar: *On the Economic Theory of Socialism*, Lippincott, Benjamin E. (ed.), Minneapolis, MN (1938)
34. Lange, Oskar: On the Economic Theory of Socialism: Part One, *The Review of Economic Studies* 4 (1) (1936), str. 53-71
35. Lange, Oskar: On the Economic Theory of Socialism: Part Two, *The Review of Economic Studies* 4 (2) (1937), str. 123-142
36. Lange, Oskar: The Computer and the Market, in: Feinstein, C.H. (ed.): *Socialism, Capitalism and Economic Growth: Essays Presented to Maurice Dobb*, Cambridge (1967)
37. Lavoie, Don: *Rivalry and Central Planning*, Cambridge (1985)
38. Lerner, Abba P.: A Note on Socialist Economics, *The Review of Economic Studies* 4 (Oct. 1936), str. 72-76
39. Lerner, Abba P.: A Rejoinder, *The Review of Economic Studies* 2 (Feb., 1935), str. 152-154
40. Lerner, Abba P.: Statics and Dynamics in Socialist Economics, *The Economic Journal* 47 (June 1937), str. 253-270
41. Lerner, Abba P.: *The Economics of Control: Principles of Welfare Economics*, New York (1944)
42. Mises, Ludwig von: *Economic Calculation in the Socialist Commonwealth*, Auburn, AL [1920] (1990)
43. Mises, Ludwig von: *Human Action*, 4th Edition, Mises Institute [1949] (1996)
44. Mises, Ludwig von: *Socialism*, Indianapolis, IN [1922] (1981)
45. Mlčoch, Lubomír: Československý ekonomický systém v 70. a 80. letech, in: Kameníček, Jiří, Kouba, Karel (eds.): *Trh versus plán - půl století sporů*, Praha (1992)
46. Neurath, Otto: *Durch die Kriegswirtschaft zur Naturalwirtschaft*, Mníchov (1919)

47. Pareto, Vilfredo: *Cours d'économie politique*, Lausanne (1897)
48. Pierson, N.G.: The Problem of Value in the Socialist Society [1902], in: Hayek, Friedrich A. von (ed.): *Collectivist Economic Planning*, London (1935)
49. Polányi, Karl: Sozialistische Rechnungslegung, *Archiv für Sozialwissenschaften und Sozialpolitik*, Vol. 49 (1922)
50. Robbins, Lionel: *The Great Depression*, London (1933)
51. Rothbard, Murray N.: End of Socialism and the Calculation Debate Revisited, *Review of Austrian Economics*, Vol. 5, No.2 (1991)
52. Salerno, Joseph T.: Reply to Leland B. Yeager on "Mises and Hayek on Calculation and Knowledge", *Review of Austrian Economics*, Vol. 7, No.2 (1994)
53. Taylor, Fred M.: The Guidance of Production in a Socialist State, *The American Economic Review*, Vol.19, Issue 1 (March 1929)
54. Tisch, Cläre: *Wirtschaftsrechnung un Verteilung im zentralistisch organisierten sozialistischen Gemeinwesen*, Wuppertal (1932)
55. Weber, Max: *The Theory of Social and Economic Organisation*, New York (1964)
56. Wicksteed, P. H: *The Common Sense of Political Economy*, London [1910] (1933)
57. Wieser, Friedrich von: *Der natürliche Werth*, Viedeň (1899)
58. Zassenhaus, Herbert: Über die ökonomische Theorie der Planwirtschaft, *Zeitschrift für Nationalökonomie*, Vol. 7 (1936)